

ROZDZIAŁ III. OBROTY I KŁADY.

§28. Ruch obrotowy. Zmiana płaszczyzn rzutów miała na celu nadanie figurze przestrzennej innego położenia względem płaszczyzn rzutów. Cel ten może być wszakże osiągnięty inną, jeszcze drogą. Zamiast zmieniać płaszczyzny rzutów, pozostawiając figurę nieruchomą w przestrzeni, możemy postąpić przeciwnie: pozostawiając bez zmiany płaszczyzny rzutów, możemy zmienić położenie figury w przestrzeni.

Wszelka zmiana położenia figury sztywnej może być dokonana za pomocą dwojkiego ruchu: przesunięcia równoległego lub obrotu dookoła osi. Przesunięciem równoległym nazywa się ruch, w którym wszystkie punkty figury zakresłają odcinki równe, równoległe i w jedną zwrócone stronę; oczywiście, rzuty wszystkich punktów figury zakresłają na płaszczyznach rzutów również odcinki równe, równoległe i w tę samą zwrócone stronę.

Przez taki ruch rzuty figury nie ulegają żadnym zmianom; zmienia się tylko położenie tych rzutów na płaszczyźnie rysunku. Inaczej mają się sprawy z ruchem obrotowym. Każdy punkt figury zakresła łuk koła, którego płaszczyzna jest prostopadła do osi obrotu O i którego środek O leży na niej; promieniem koła, zakresłonego przez jakikolwiek punkt figury jest jego odległość od osi obrotu; wszystkie te promienie

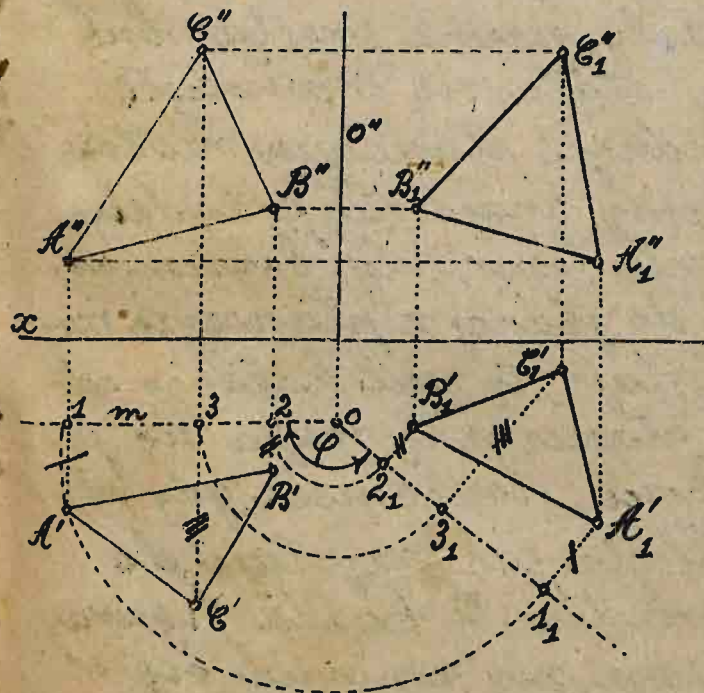
tów o ten sam kąt dokota pierwszego śladu osi o' , przesuwając jednocześnie drugie rzuty tych punktów po równoległych do x . Idy natomiast figura obraca się o kąt dany dokota osi prostopadłej do P_2 , trzeba drugie rzuty wszystkich jej punktów obrócić dokota drugiego śladu osi o'' o kąt dany, przesuwając jednocześnie pierwsze ich rzuty po równoległych do x .

Rozwiązamy np. następujące

Zadanie. Trójkąt $A'B'C'$, $A''B''C''$ obrócić dokota osi $o'o''$ prostopadłej do P_1 o kąt dany φ (Rys. 94).

Na mocy powyższej reguły należałoby przede wszystkim obrócić punkty A', B' i C' o kąt φ dokota punktu o' . Aby odrazu wykreślić nowe położenie trójkąta $A'B'C'$ po dokonaniu obrotu

jego wierzchołków, adniesiemy punkty A', B' i C' do odpowiednio obranej prostej m , znajdując rzuty tych punktów na nią oraz odległości tych rzutów od stałego punktu tej prostej. Za taką prostą najdogodniej jest obrać równoległą do x przez punkt o' poprowadzoną, a

Rys. 94.

za stały punkt na niej obrany uważać sam punkt o' . Obróćmy teraz prostą m o kąt φ do położenia m_1 wraz ze znajdującymi się na niej punktami $1, 2$ i 3 i z nowych położen tych punktów $1_1, 2_1$ i 3_1 wyprowadźmy odcinki $1_1 A'_1, 2_1 B'_1$ i $3_1 C'_1$ prostopadłe do m_1 i równe odpowiednio odcinkom $1 A', 2 B'$ i $3 C'$. Drugie rzuty punktów A, B i C w nowym położeniu otrzymamy w przecięciu równoległych do x , wyprowadzonych z punktów A'', B'' i C'' , z prostopadłymi do niej spuszczoneymi z punktów A'_1, B'_1 i C'_1 .

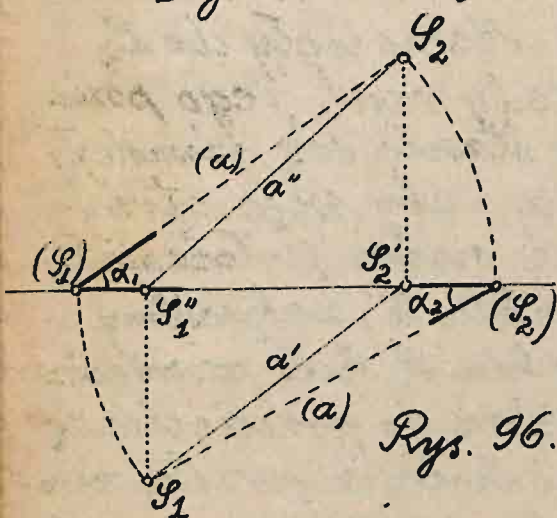
§ 30. Zastosowanie do zadań miarowych obrotu figur dokota osi prostopadłej do P_1 lub do P_2 .

Najczęściej kąt obrotu φ nie jest dany, natomiast trzeba daną figurę obrócić dokota danej osi o taki kąt, żeby pewna prosta lub pewna płaszczyzna stała się równoległa lub przystała do jednej z płaszczyzn rzutów. Tym sposobem możemy znajdować prawdziwą wielkość i kształt wielu figur, gdy bowiem prosta jest równoległa do jednej z płaszczyzn rzutów lub do niej przystaje, to rzut każdego odcinka prostej na tę płaszczyznę równa się jego naturalnej wielkości; podobnie, gdy płaszczyzna jest równoległa lub przystaje do jednej z płaszczyzn rzutów, to każda figura w płaszczyźnie położona nie zmienia się w swoim rzucie co do wielkości i kształtu.

Znajdźmy np. prawdziwą długość odcinka AB , którego rzuty są dane (Rys. 95). Obróćmy pla-

wego miejsca. Kąt α_1 prostej a z płaszczyzną P_1 jest to kąt tej prostej ze swym rzutem a' ; po dokonanych

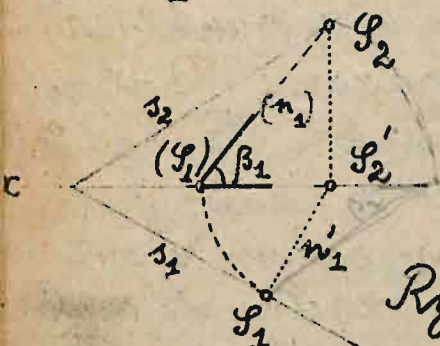

Rys. 96.

obrocie kąt ten leży na P_2 : jest to kąt prostej (a) z osią x . W ten sam sposób znajdujemy $\angle \alpha_2$ prostej a z płaszczyzną P_2 .

Do zadania powyższego sprowadza się:

Zadanie. Znaleźć kąty β_1 i β_2 płaszczyzny $s_1 s_2$ z płaszczyznami rzutów (Rys. 97).

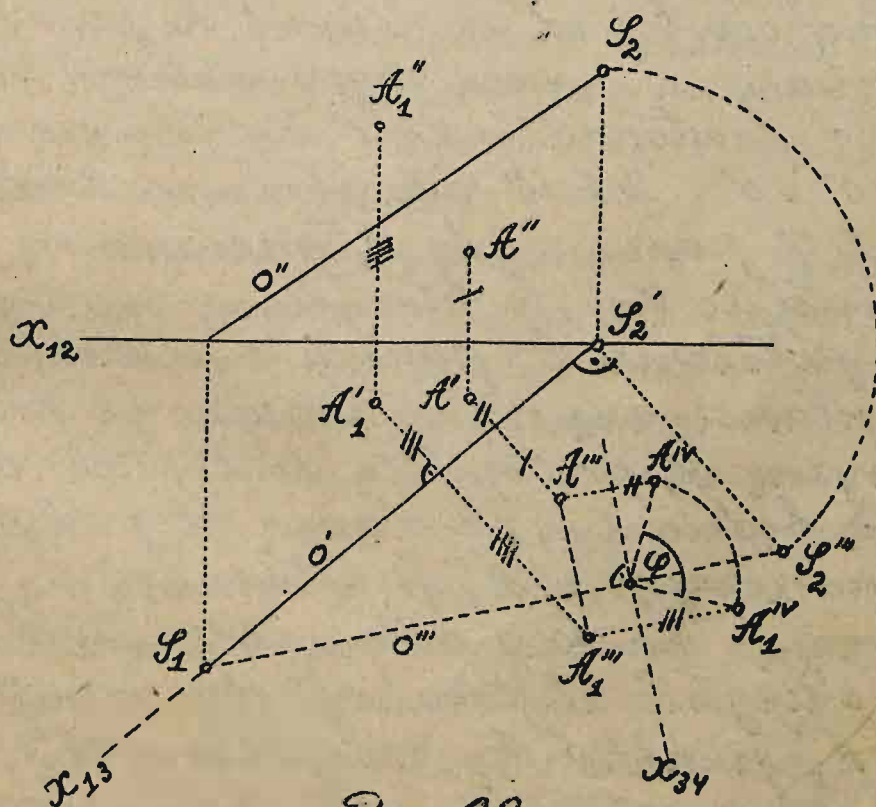
Rys. 97.

Znajdźmy np. $\angle \beta_1$ płaszczyzny $s_1 s_2$ z płaszczyzną P_1 . Poprowadźmy w płaszczyźnie $s_1 s_2$ prostą

największego spadku n_1 ; kąt tej prostej ze swym pierwszym rzutem jest szukany kąt dwusiecznym. Pierwszy rzut tej prostej n_1' jest, jak wiadomo, prostopadły do s_1 ; spodek jego na s_1 jest tedy pierwszym śladem s_1 prostej n_1 ; drugi ślad s_2 leży na s_2 w przecięciu z linią rzędnych punktu P_2' , w którym n_1' przecina oś x . Przenosząc ślad s_1 na oś x za pomocą obrotu do kota P_2' i taczając tak przeniesiony punkt s_1 ze śladem s_2 , otrzymamy prawdziwą wielkość $P_2'(s_1)s_2$ kąta β_1 . W podobny sposób znajdziemy kąt β_2 płaszczyzny $s_1 s_2$ z P_2 .

§ 31. Obrót figury, dokota prostej jakiejkolwiek. Przyjmijmy teraz, że mamy obrócić figurę daną o kąt dany φ dokota prostej jakiejkolwiek $o'o''$. Wystarczy w. karać, jak znaleźć nowe położenie jednego jakiejkolwiek punktu figury, np. punktu A . Za pomocą dwójnej zmiany płaszczyzny rzutów możemy sprowadzić, że osi obrotu c będzie prostopadła do nowo przyjętych rzutów P_4 ; obróciwszy wtedy punkt A dokota osi o o kąt φ , znajdziemy trzeci i czwarty rzut A_1''' i A_1'' punktu A w nowym jego położeniu; powracając do pierwotnych płaszczyzn rzutów znajdziemy pierwszy i drugi rzuty tego punktu.

Niech więc będzie dany (Rys. 98) punkt A i prosta $o'o''$, której ślady oznaczmy przez S_1 i S_2 . Za trzecią, płaszczyznę rzutów obierzmy płaszczyznę

Rys. 98.

my płaszczyznę
znę rzutów
jącej prostej
o położeniu
tak że
 x_{13} przysię
do rzutów
Trzeci rzut
o'' prostej
otrzymamy
Łącząc S_1
 S_1 z trzecim
rzutem
drugiego
du S_2 , k

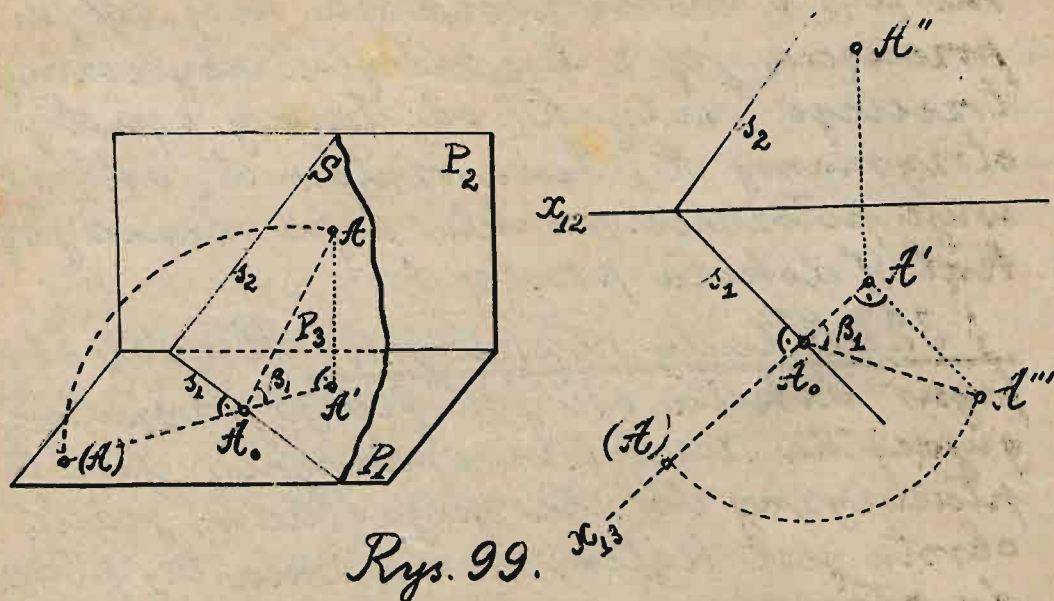
ry znajdziemy, odmierzając na prostopadłej do o' w punkcie S_2 odległość drugiego śladu od zbytecznej osi x_{12} . Przeciśnięt punkt A otrzymamy, odmierzając na prostopadłej spuszczonej z A' na x_{13} od punktu przecięcia jej z tą osią odległość zbytecznego rzutu A'' od dawnej osi x_{12} . Za czwartą płaszczyznę rzutów wybierzemy jakąkolwiek płaszczyznę prostopadłą do o'' , tak, że oś x_{34} będzie jakąkolwiek prostopadłą do o'' . Czwarty rzut o'' prostej o będzie punktem, w którym ta nowa oś przecina o'' ; czwarty rzut A'' punktu A znajdziemy odmierzając na prostopadłej do x_{34} spuszczonej z A'' odległość zbytecznego t.j. pierwszego rzutu A' tego punktu od dawnej osi, t.j. od x_{13} . Punkt A jest teraz odwzorowany za pomocą swych rzutów A''' i A'' , a prosta o prostopadła do P_4 za pomocą swych rzutów o''' i o'' . Jeżeli więc obrócimy A'' dokoła o'' o kąt φ , podczas gdy A''' przesunie się po równoległej do x_{34} , to otrzymamy rzuty A_1''' A_1'' nowego położenia A_1 punktu A . Odrzucimy teraz płaszczyznę P_4 , zastępując ją przez płaszczyznę P_1 prostopadłą do P_3 , tak, że nową osią będzie x_{13} , a dawną, t.j. zbyteczną x_{34} . Spuszczając z A_1''' prostopadłą na x_{13} i odmierzając na niej od punktu przecięcia z x_{13} odległość zbytecznego, t.j. czwartego rzutu A_1'' punktu A_1 , znajdziemy A_1''' . Zastąpmy teraz płaszczyznę P_3 przez płaszczyznę P_2 prostopadłą do P_1 , t.j. wprowadzimy nową oś x_{12} . Spuszczając z A_1''' prostopadłą

na x_{12} i odmierzając na niej od punktu przecięcia jej z x_{12} odległość zbytecznego t.j. trzeciego rzutu H_1''' od danej osi, t.j. od x_{13} otrzymamy H_1'' . Para rzutów H_1' i H_1'' odzwiercudzi położenie punktu H po obrocie jego o kąt φ do kota prostej o .

§ 32. Ktady ptaszczyzn. Między obrotami figur dokota osi jest jeden przypadek, zastępujący na szeregółowe omówienie. Jest to obrót ptaszczyzny dokota swego śladu, jeżeli kąt obrotu jest kątem nachylenia tej ptaszczyzny do ptaszczyzny rzutów lub jego spełnieniem. Po takim obrocie ptaszczyzna oczywiście przystanie do jednej z ptaszczyzn rzutów i figury w danej ptaszczyźnie położone w naturalnym swym kształcie i wielkości ukazywać się na tej ptaszczyźnie rzutów. Taki obrót nazywa się ktadem danej ptaszczyzny na jedną z ptaszczyzn rzutów.

W pewnych przypadkach szeregółowych dokonywalismy już ktadów ptaszczyzn. Takim ktadem było np. znalezienie rzutu punktu H na trzecią ptaszczyznę rzutów P_3 prostopadłą do P_1 lub P_2 . Był to bowiem obrót ptaszczyzny P_3 wraz z leżącym na niej punktem H''' o kąt prosty dokota jej śladu x_{13} lub x_{23} . Pozostaje nam tedy zbadać ktad ptaszczyzny nie prostopadłej do tej ptaszczyzny rzutów, na którą, przez obrót dokota odpowiedniego śladu mamy ktad wykonać.

Niech ptaszczyzna S będzie dana za pomocą pierwszego swego śladu s_1 oraz rzutów

Rys. 99.

$A'A''$ punktu A w niej leżącego (Rys. 99). Mamy obrócić punkt A dokota s_1 o jeden z kątów między płaszczyznami S i P_1 , tak żeby punkt A znalazł się w płaszczyźnie P_1 . Za nową płaszczyznę rzutów P_3 weźmiemy płaszczyznę, w której dokonuje się obrót punktu A , tak że nową osią x_{13} będzie prostopadła spuszczo-
na z punktu A' na s_1 . Trzecim rzutem punktu A będzie punkt A'' , otrzymany przez od-
mierzenie drugiej rzędnej punktu A od punktu A' na prostopadłej w nim wystawionej do x_{13} ; trzecim rzutem prostej s_1 , t.j. osi obrotu będzie punkt A_0 , w którym x_{13} przecina s_1 . Punkt A''' będzie zarazem kła-
dem punktu A , leżącego na P_3 dokota śla-
du x_{13} tej płaszczyzny na P_1 . Podczas gdy pierwszy rzut A' będzie się poruszał po x_{13} , trzeci rzut A''' , czyli sam punkt A obraca-
jąc się dokota A_0 dopóty, dopóki nie znaj-
dzie się w płaszczyźnie P_1 , t.j. na osi x_{13} .

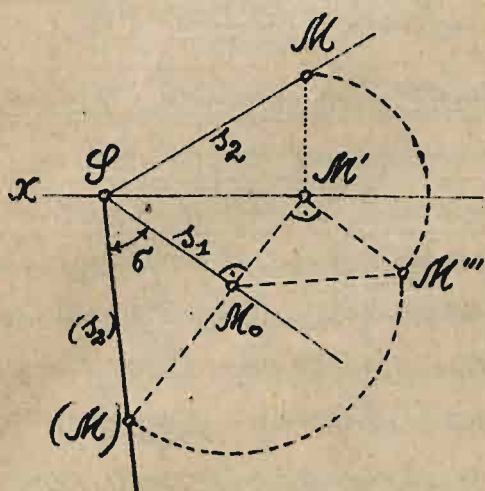
tego punktu.

Sposobu tego użyć możemy do rozwiązania zadania odwrotnego:

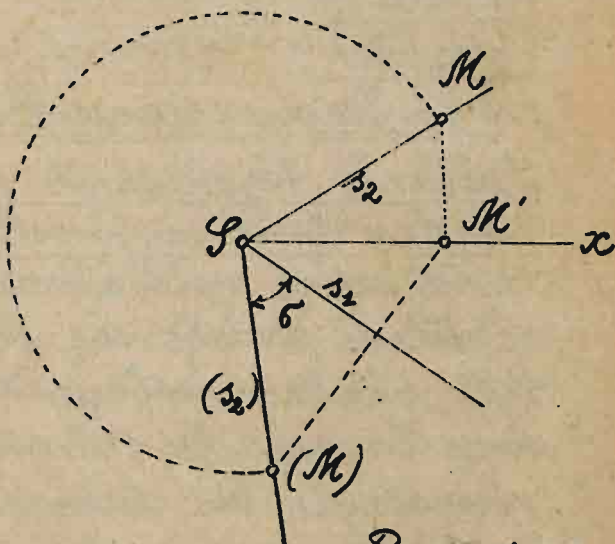
Dane są ślady s_1, s_2 płaszczyzny oraz ktad (H) punktu H w niej leżącego; znaleźć rzuty punktu H . Znajdziemy najpierw, jak poprzednio, $\perp P_1$ kreśląc trójkąt prostokątny $M'M_0M''$. (Rys 100) Z punktu (H) spuszczamy prostopadłą $(H)H_0$ na ślad s_1 i przez punkt H_0 poprowadzimy równoległą do M_0M'' i odmierzymy na niej od punktu H_0 odległość punktu H_0 od śladu s_1 . Z otrzymanego tą drogą punktu H'' poprowadzimy równoległą do s_1 ; wtedy w przecięciu jej z prostą $(H)H_0$ otrzymamy rzut poziomy H' . Mając rzut poziomy znajdziemy natychmiast rzut pionowy, zważywszy, że odcinek $H'H''$ jest drugą rzędną punktu H (na rysunku nie wyznaczono punktu H'').

Za pomocą powyższego wykreślenia można znaleźć ktad drugiego śladu s_2 płaszczyzny s_1, s_2 na P_1 . W tym celu wystarczy znaleźć ktad dowolnego punktu M tego śladu i przetrząść punkt (M) z punktem S , który leżąc na osi obrotu s_1 , nie ulega zmianie (Rys. 101).

Lecz ktad śladu s_2 można otrzymać jeszcze prościej (Rys. 102) Zauważmy, że odcinek $MS = (M)S$; jeżeli tedy z punktu M spuszczamy prostopadłą na s_1 , to w przecięciu tej prostopadłej z kotem zakreślonym z punktu S promieniem SM otrzymamy punkt (M) . Kąt między śladem s_1 i ktadem śladu s_2 jest natu-

Rys. 101.

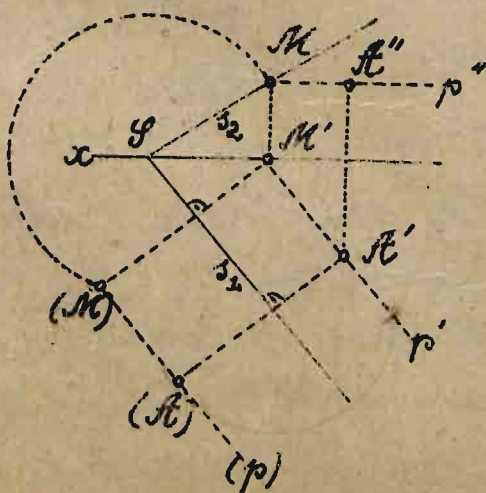

Rys. 102.

ralną wielkością kąta δ między śladami.

Z powyższego wynika nowy sposób kreślenia kładu punktu K leżącego w płaszczyźnie danej za pomocą śladów s_1 i s_2 . Przypuśćmy, że dany jest pierwszy rzut K' punktu K . Poprowadzimy przez punkt K' linię poziomą p płaszczyzny s_1, s_2 . Jej rzut pierwszy p' przechodzi przez K' równoległe do s_1 i jej rzut drugi jest równoległy do x .

Wyznaczmy drugi ślad M tej prostej, znajdziemy jego kład (M na P_1). Prosta (p) poprowadzona przez (M) równoległe do s_2 jest kładem prostej poziomej p , na której leży

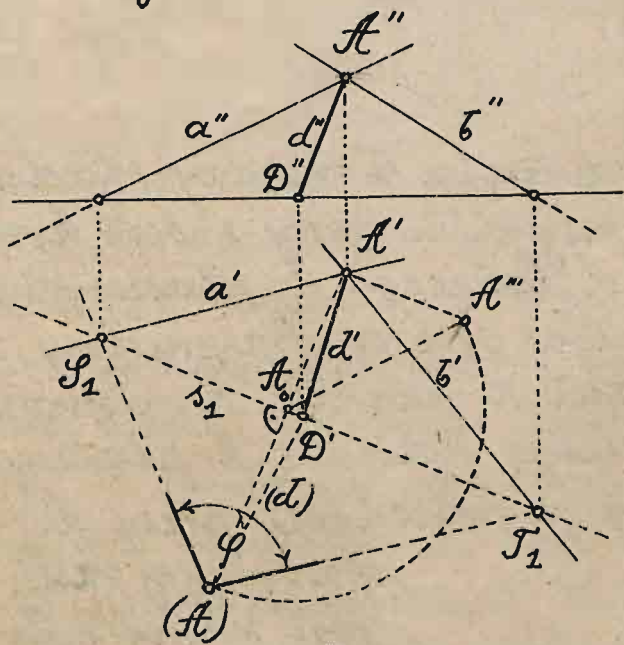

Rys. 103.

punkt H . Jeżeli zatem z punktu H spuścimy na s_1 prostą pt_1 , to w przecięciu jej z prostą (p) otrzymamy szukany kład (H).

§ 33. Zastosowanie kładoń do zadań miarowych.

Zadanie. Wyznaczyć prawdziwą wielkość kąta między dwiema prostymi $a'a''$ i $b'b''$ (Rys. 104). Nie zmieniając ogólności zagadnienia, możemy założyć, że dane proste się przecinają, gdyby bowiem było inaczej, wtedy obrawszy dowolny punkt przestrzeni H , poprowadzilibysmy przez ten punkt proste równoległe do danych i szukalibysmy wielkości kąta między nimi.

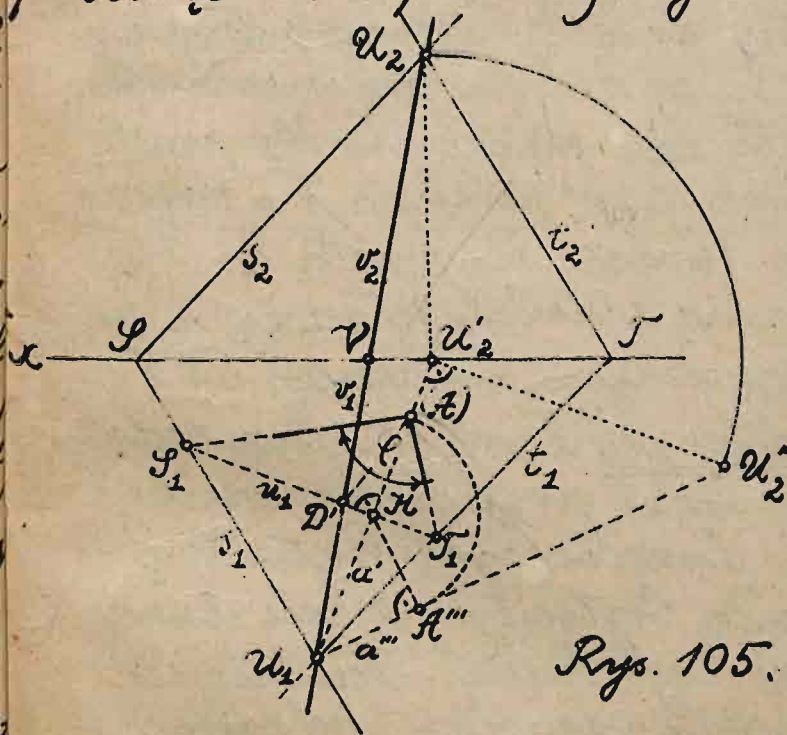
Rys. 104.

kąta między nimi.
Wyznaczymy więc
ślady S_1 i T_1 danych
prostych i łącząc
je prostą, znajdzie-
my ślad s_1 ptaszczy-
zny tych prostych. Wy-
konawszy kład punk-
tu H tej ptaszczyzny
na P_1 i łącząc (H)
z S_1 i T_1 otrzymamy
kład szukanego
kąta φ .

Wykreśliłmy przy tej sposobności rzut dwusiecznej kąta między prostymi a i b . W tym celu dzielimy $\angle \varphi$ na połowy i wyznaczamy punkt D' , w którym dwusieczna (d') przecina ślad s_1 ; następnie wyznaczamy drugi rzut D'' punktu

i. Tęczyśmy $A'D'$ oraz $A''D''$.

Zadanie. Wyznaczyć prawdziwą wielkość kąta dwusiecznego między dwiema płaszczyznami $s_1 s_2$ i $t_1 t_2$. Zadanie to możnaby prowadzić do poprzedniego, spuszczając z dowolnie obranego punktu prostopadłe na dane płaszczyzny i szukając prawdziwej wielkości kąta tych dwóch prostych. Będzie to kąt równy albo spełniający względem kąta dwusiecznego danych płaszczyzn. Ale znajdziemy bezpośrednio prawdziwą wielkość kąta linijowego płaszczyzn danych. W tym celu należy przeciąć obie płaszczyzny S i T (Rys. 105) do-

Rys. 105.

wolną płaszczyznę U prostopadłą do prostej przecięcia ST i wykonać kład otrzymanego w przecięciu kąta na P_1 lub T_2 do kąta odpowiedniego śladu u_1 lub u_2 płaszczyzny tego kąta. Pierwszy ślad u_1

tej płaszczyzny jest tedy jakakolwiek prosta prostopadła do rzutu a' prostej przecięcia płaszczyzn $s_1 s_2$ i $t_1 t_2$. Niechaj ta prosta przecina ślady s_1 i t_1 w punktach S_1 i T_1 .

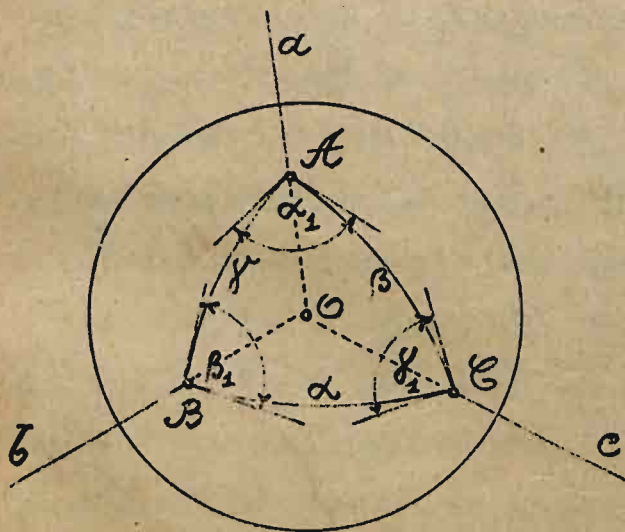
Punkt H , w którym płaszczyzna U przecina krawędź a kąta dwusiecznego ST jest spodem prostopadłej spuszczonej z punktu $H \equiv a'u_1$ na a , t.j. wysokością trójkąta $S_1 T_1 H$. Jeżeli tedy znajdziemy trzeci rzut a''' (a zarazem kład) prostej a na płaszczyznę P , rzucającą prostopadło tę prostą i obróćmy ją do końca swego śladu a' , to odległość punktu H od prostej a''' będzie szukana wysokością. Odmierzając ją od punktu H na a' i tańcząc otrzymamy w ten sposób punkt (H) z S_1 i T_1 otrzymamy kład $S_1(H)T_1$ szukanego kąta liniowego φ .

Ślady płaszczyzn dwusiecznej kąta dwusiecznego ST otrzymamy dzieląc $\angle \varphi$ na połowy, wyznaczając punkt D' w którym dwusieczna kąta φ przecina u_1 , tańcząc punkt D' z u_1 prostą v_1 , która przecina oś x w punkcie V i wreszcie tańcząc punkt V ze śladem u_2 prostą v_2 . Płaszczyzna $v_1 v_2$ jest jedną z dwóch płaszczyzn dwusiecznych kąta dwusiecznego płaszczyzn S i T .

§34. Kąty trójsieczne. Dwa ostatnie zadania pozwalają wyznaczyć prawdziwą wielkość kątów płaskich i dwusiecznych kąta trójsiecznego lub wogóle trygonometrycznego, jeżeli dane są rzuty krawędzi tego kąta. Trudniejsze nieco są zagadnienia odwrotne, polegające na wykreśleniu rzutów krawędzi kąta trójsiecznego, którego te lub owe kąty płaskie i dwusieczne są dane. Zagadnienia te prowadzą do odrycia związków trygonometrycznych pomiędzy kątami płaskimi i dwusiecznymi kąta trójsiecznego.

Kątem trójsściennym albo trójsścianem nazywamy figurę utworzoną przez trzy promienie a, b i c , wychodzące z jednego punktu O i nie leżące w jednej płaszczyźnie. Punkt O nazywa się wierzchołkiem, promienie a, b i c — krawędziami, płaszczyzny bc, ca i ab — ścianami. Pod względem miarowym kąt trójsścienny wyznaczony jest przez sześć elementów: 3 kąty płaskie, t. j. kąty między krawędziami $\alpha \equiv \widehat{bc}$, $\beta \equiv \widehat{ca}$ i $\gamma \equiv \widehat{ab}$ oraz 3 kąty dwusieczne t. j. kąty między ścianami: α_1 między ab i ac , β_1 między ab i bc i γ_1 między ca i bc . Te sześć elementów nie są wzajemnie niezależne, albowiem, jak się to okaże, trzy jakiegokolwiek z pośród nich wyznaczają już kąt trójsścienny, t. j. wyznaczają trzy pozostałe elementy. Rozwiązać kąt trójsścienny znaczy to, mając dane trzy jego elementy, wyznaczyć

trzy pozostałe.

Rys. 106.

Jeżeli z wierzchołka kąta trójsściennego, jako środka, promieniem równym jednostce długości opiszemy kulę (Rys. 106), to krawędzie kąta trójsściennego wyznaczą na powierzchni kuli punkty A, B i C , ściany

zaś kąta trójsściennego wyznacza na niej Tuki wielkich kąt BC , CA i AB . Figura ABC na powierzchni kuli nazywa się trójkątem sferycznym; punkty A , B i C nazywają się wierzchołkami; Tuki BC , CA i AB nazywają się bokami trójkąta sferycznego; wyprostowane ich długości są to miary naturalne kątów płaskich trójsściannu α , β i γ . Kątem trójkąta sferycznego nazywa się kąt pomiędzy sąsiednimi bokami, t.j. kąt pomiędzy stycznymi do tych łuków, które narzaliśmy bokami, w punkcie ich przecięcia, t.j. w wierzchołku. Łatwo stwierdzić, że są to kąty liniowe kątów dwusściennych trójsściannu; w samej rzeczy ramiona każdego z tych kątów leżą na ścianach kąta dwusściennego i są prostopadłe do jego krawędzi. Tak więc trójkąt sferyczny ma również sześć elementów: trzy boki BC , CA i AB i trzy kąty A , B i C . Te sześć elementów mierzymy za pomocą radjanów lub stopni; w każdym przypadku liczby, które je mierzą, są równe liczbom, wyrażającym miarę kątów płaskich i dwusściennych trójsściannu, którego wierzchołek znajduje się w środku kuli, a krawędzie przechodzą przez wierzchołki trójkąta sferycznego. Stąd wynika, że miarowa teoria kątów trójsściennych jest identyczna z miarową teorią trójkątów sferycznych, t.j. z trygonometrią sferyczną.

Rozwiązanie kątów trójsściennych może być dokonane bądź metodą wykreślną, bądź metodą rachun-

Kowa, oparta na zasadniczych związkach pomiędzy elementami kąta trójsściennego względnie trójkąta sferycznego. Nie jest naszym zadaniem wykład trygonometrii sferycznej, okażemy wszakże, że rozwiązanie wykresłne kątów trójsściennych pozwala wyprowadzić zasadnicze równania trygonometrii sferycznej.

Przypadków rozwiązania kątów trójsściennych może być sześć, a mianowicie:

1) Dane są trzy kąty płaskie α, β, γ ;	4) Dane są trzy kąty dwusieczne: $\alpha_1, \beta_1, \gamma_1$;
2) Dwa kąty płaskie i kąt dwusieczny między nimi: α, β, γ_1 ;	5) Dwa kąty dwusieczne i kąt płaski między nimi: $\alpha_1, \beta_1, \gamma$;
3) Dwa kąty płaskie i kąt dwusieczny przeciw jednego z nich leżący: α, β, β_1	6) Dwa kąty dwusieczne i kąt płaski na przeciw jednego z nich leżący: α_1, β_1, β .

Okażemy niebawem, że wystarczy umieć rozwiązać trzy z tych sześciu przypadków np. 1., 2.; 3., gdyż trzy pozostałe: 4., 5., 6. dają się z łatwością do nich sprowadzić. Da się to uskutecznić za pomocą t. zw. trójscianu biegunowego.

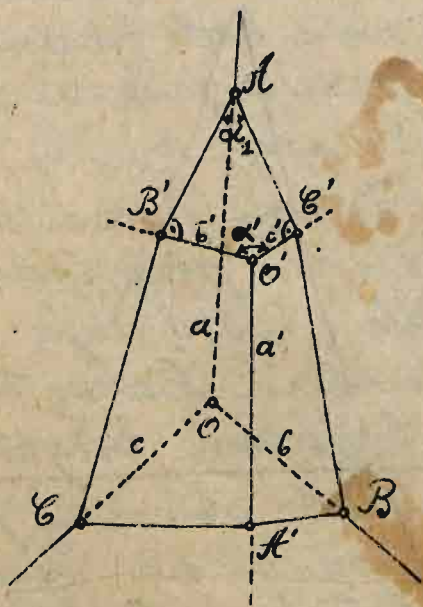
Wewnątrz trójscianu $Oabc$ wybierzmy punkt dowolny O' i spuścimy z niego na ściany $b'c$, ca i ab prostopadłe a' , b' i c' . Te trzy promienie tworzą nowy trójscian $O'a'b'c'$, który nazwiemy biegunowym względem trójscianu $Oabc$.

Kierunki krawędzi a' , b' i c' tego nowego trój-

ścianu nie zależą od położenia punktu O' wewnątrz trójscianu, a zależą jedynie od kierunków krawędzi a, b i c . Wszystkie trójsściany biegunowe względem trójscianu $Oabc$ są ztym równe; jeżeli więc badamy trójsściany niezależnie od ich położenia w przestrzeni, to możemy powiedzieć, że względem każdego trójscianu istnieje jeden jedyny trójscian biegunowy.

Okazemy teraz, że związek pomiędzy każdym trójscianem, a trójscianem względem niego biegunowym ma cechy wzajemności, t.j. okażemy, że gdy trójscian $O'a'b'c'$ jest biegunowym względem trójscianu $Oabc$, to nawzajem trójscian $Oabc$ jest

biegunowym względem trójscianu $O'a'b'c'$. W samej rzeczy, 1) jeżeli punkt O' znajduje się wewnątrz trójscianu $Oabc$, to O znajduje się wewnątrz trójscianu $O'a'b'c'$ i 2) jeżeli krawędzie a', b' i c' są prostopadłe odpowiednio do ścian bc, ca i ab , to nawzajem krawędzie a, b i c są prostopadłe odpowiednio

Rys. 107.

do ścian $b'c', c'a'$ i $a'b'$. Dowiedzimy np., że krawędź a jest prostopadła do ściany $b'c'$. Ściana $b'c'$ jest prostopadła do ściany ca , albowiem przechodzi przez prostą b' , która z założenia

jest prostopadła do ściany ca . Jest ona również prostopadła do ściany ab , przechodzi bowiem przez prostą c' , która z założenia jest prostopadła do ab . Jeżeli jednak obydwie ściany ca i ab są prostopadłe do ściany $b'c'$, to prosta przecięcia a ścian ca i ab musi być też do ściany $b'c'$ prostopadła, c. t. d. o. Tak samo dowieść można, że krawędź b jest prostopadła do ściany $c'a'$, oraz, że krawędź c jest prostopadła do ściany $a'b'$. Widzimy stąd, że trójscian $Oabc$ spełnia wszystkie warunki, wymagane przez skreślenie trójscianu biegunowego, że zatem możemy twierdzić, że trójsściany $Oabc$ i $O'a'b'c'$ są wzajemnie biegunowe.

Formuły elementami dwóch wzajemnie biegunowych trójscianów zachodzi związek nader ważny. Powiadam mianowicie, że kąty płaskie jednego są spełnieniem kątów dwóch ściennych drugiego. Oznaczmy elementy trójscianu $Oabc$ przez $\alpha, \beta, \gamma; \alpha_1, \beta_1, \gamma_1$, elementy trójscianu $O'a'b'c'$ przez $\alpha', \beta', \gamma'; \alpha'_1, \beta'_1, \gamma'_1$; wtedy prawdziwe są następujące równości:

$$\begin{aligned} \alpha' + \alpha_1 &= \pi, & \alpha + \alpha'_1 &= \pi, \\ \beta' + \beta_1 &= \pi, & \beta + \beta'_1 &= \pi, & \dots\dots\dots (1) \\ \gamma' + \gamma_1 &= \pi, & \gamma + \gamma'_1 &= \pi. \end{aligned}$$

Wystarczy dowieść jednego z tych związków, np. $\alpha' + \alpha_1 = \pi$,

wtedy dwa pozostałe tej samej kolumny wynikają z przestawienia kotowego liter α, β, γ ,

trzy zaś związki drugiej kolumny wynikają na zasadzie wzajemności. Aby teraz wykazać związek $\alpha' + \alpha_1 = \pi$, zauważmy czworokąt $O'B'AC'$, którego dwa kąty B' i C' są proste, suma więc pozostałych O' i A' musi wynosić π . Otóż kąt $B' O' C' = \alpha'$, kąt zaś $B' A' C'$ jest kątem liniowym kąta dwusieczennego α_1 , albowiem płaszczyzna czworokąta, t.j. ściana $b'c'$ jest prostopadła do krawędzi kąta dwusieczennego α .

Na mocy wzorów (1) możemy zredukować sześć przypadków rozwiązywania trójscianów do trzech. Przyjmijmy np., że umiemy rozwiązać przypadek 1, to jest umiemy na drodze wykreślnej znaleźć trzy kąty dwusieczne trójscianu, jeżeli dane są trzy jego kąty płaskie. Powiadam, że możemy wtedy na zasadzie wzorów (1) rozwiązać również przypadek 4, t.j. wyznaczyć wykreślnie kąty płaskie α, β, γ trójscianu, gdy dane będą trzy jego kąty dwusieczne $\alpha_1, \beta_1, \gamma_1$. W samej rzeczy, z chwilą, gdy dane są kąty dwusieczne trójscianu O , dane będą również kąty płaskie trójscianu biegunowego O' :

$$\alpha' = \pi - \alpha_1, \quad \beta' = \pi - \beta_1, \quad \gamma' = \pi - \gamma_1.$$

Z założenia potrafimy wyznaczyć kąty dwusieczne tego trójscianu biegunowego $\alpha_1, \beta_1, \gamma_1$. Spełnienia tych kątów, a mianowicie:
 $\alpha = \pi - \alpha_1', \quad \beta = \pi - \beta_1', \quad \gamma = \pi - \gamma_1'$
 będą szukаныmi kątami płaskimi trójscianu O .

W ten sam sposób przypadek 5 sprowadza się

do 2. go, a 6. ty do 3. go.

W trygonometrii sferycznej, t. j. w teorii miarowej kąta trójsściennego mają trójsściany wzajemnie biegunowe duże znaczenie. Przypuśćmy, że znaleźliśmy jakikolwiek związek analityczny pomiędzy elementami trójsścianu, t. j. jakikolwiek wzór trygonometrii sferycznej. Kładąc w tym wzorze:

$$\alpha = \pi - \alpha'_1, \quad \beta = \pi - \beta'_1, \quad \gamma = \pi - \gamma'_1,$$

$$\alpha_1 = \pi - \alpha', \quad \beta_1 = \pi - \beta', \quad \gamma_1 = \pi - \gamma',$$

otrzymamy nowy wzór trygonometrii sferycznej, dotyczący elementów trójsścianu biegunowego. Ponieważ jednak na zasadzie wzajemności kątów trójsścian jest biegunowym szerego innego trójsścianu, wzór ten musi być ogólny i dotyczyć również danego trójsścianu; można zatem opuścić akcenty przy literach. W ten sposób znalazłszy pewną ilość wzorów trygonometrii sferycznej, możemy na tej drodze, niejako automatycznie poszukiwać nowych, których bezpośredni wywód mógłby być trudnym lub których istnienie mogłoby uciec naszej uwadze.

§ 35. Pierwszy przypadek rozwiązania trójsścianów. Niech będą dane trzy kąty płaskie α, β, γ trójsścianu $Oabc$, mamy wyznaczyć jego kąty dwusieczne $\alpha_1, \beta_1, \gamma_1$. Wykreśliśmy najpierw rzuty tego trójsścianu w najprostszym jego położeniu, gdy mianowicie jedna z jego ścian np. bac leży w P_1 . Drugie rzuty krawędzi ba i bc leżą na osi x , a kąt między pierwszymi rzutami, które

Jeżeli teraz będziemy z powrotem obracali ściany ab i ac do kota krawędzi b wzgl. c aż do pierwotnego tych ścian położenia, to pierwszy rzut punktu H , który w pierwszej chwili przystawał do punktu (H) wzgl. (H') , poruszać się będzie po prostopadłej do osi obrotu, t.j. do b wzgl. c . W przecięciu z tym tych dwóch prostopadłych musi leżeć punkt H' , to jest I rzut punktu H w pierwotnym położeniu krawędzi a . Aby wyznaczyć drugi rzut tego punktu, trzeba znaleźć wznesienie jego ponad P_1 ; w tym celu zrobimy kład płaszczyzny, w której poruszał się punkt H , obracając się do kota b . Z punktu H promieniem $H_0(H)$ zakreślamy koto, aż do przecięcia się jego z prostopadłą do $(H)H'$ w punkcie H'' wystawioną; odcinek $H'H''$ jest pierwszą odległością punktu H . Odmierzając ten odcinek na linii rzędnych punktu H' od osi x , znajdziemy H'' ; łącząc ten punkt z O'' otrzymamy a'' .

Kąt dwusieczny β_1 jest to kąt $H'H_0H''$; w samej rzeczy kąt ten jest kładem kąta liniowego, otrzymanego przez przecięcie ścian ab i bc płaszczyzną prostopadłą do krawędzi b ; w podobny sposób otrzymujemy kąt dwusieczny γ_1 . Aby otrzymać kąt d_1 , z punktu H wystawiamy na ścianach ab i ac prostopadłe do krawędzi a aż do przecięcia się ich z krawędziami b wzgl. c w punktach S_1 wzgl. T_1 . Jeżeli wyznaczymy kład trójkąta S_1HT_1 do kota S_1T_1 , to $\angle H$

tego trójkąta będzie szukany. Jeżeli z punktu S_1 promieniem $S_1(H)$, a z punktu T_1 promieniem $T_1(H^*)$ zakreslimy łuki, to punkt przecięcia tych łuków da nam trzeci wierzchołek H_1 trójkąta $S_1 H_1 T_1$ kąt $S_1 H_1 T_1$ tego trójkąta jest kątem α_1 .

Dla sprawdzenia dokładności wykreślenia zauważmy: 1) proste a' i $S_1 T_1$ winny być prostopadłe, gdyż rzut prostej i ślad płaszczyzny do niej prostopadłej muszą być prostopadłe, 2) punkt H_1 musi leżeć na a' , albowiem rzut i kład punktu H muszą leżeć na prostopadłej do osi obrotu, która jest $S_1 T_1$, 3) odcinki $H'H''$ i $H'H'''$ muszą być równe, oba wyrażają bowiem odległość punktu H od P_1 .

§ 36. Zasadnicze równania trygonometrii sferycznej. Rys. 108 pozwala wyprowadzić zasadnicze równania trygonometryczne pomiędzy elementami kąta trójsściennego t.j. Zasadnicze równania trygonometrii sferycznej. Zauważyliśmy już tożsamość:

$$H'H'' \equiv H'H''' \dots \dots \dots (1)$$

dwie inne tożsamości otrzymamy, spuszczając z H'' prostopadłą na krawędź 6 i pisząc:

$$CH_0 \equiv OM + MH_0 \dots \dots \dots (2)$$

$$H_0^x M \equiv H_0^x N + NM \dots \dots \dots (3)$$

Obliczwszy poszczególnie wyrazy tych tożsamości i podstawivszy otrzymane wartości, znajdziemy trzy zasadnicze równania trygonometrii sferycznej.

Przekształcając je następnie za pomocą metody trójscianów wzajemnie biegunowych otrzymamy pozostałe równania.

1) Wróćmy się najpierw do tożsamości (1). Z trójkąta $H'H_0H'''$ mamy $H'H''' = H_0H''' \sin \beta_1$. Ale $H_0H''' = H_0(H)$ jako promień kąta, $H_0(H)$ z trójkąta $O H_0(H)$ równa się $O(H) \sin \gamma$, czyli $\sin \gamma$, albowiem $OH = 1$. Tak więc $H'H''' = \sin \gamma \sin \beta_1$. Podobnie znajdziemy $H'H''' = H_0^x H''' \sin \gamma_1 = H_0^x(H^x) \sin \gamma_1 = O(H^x) \sin \beta \sin \gamma_1 = \sin \beta \sin \gamma_1$. Tożsamość (1) daje nam zatem:

$$\sin \gamma \sin \beta_1 = \sin \beta \sin \gamma_1$$

Dzieląc obie strony tej równości przez $\sin \beta \sin \gamma$ mamy ostatecznie

$$\frac{\sin \beta_1}{\sin \beta} = \frac{\sin \gamma_1}{\sin \gamma}.$$

Przez zamianę kątową liter α, β i γ otrzymamy:

$$\frac{\sin \gamma_1}{\sin \gamma} = \frac{\sin \alpha_1}{\sin \alpha},$$

a łącząc w jedną całość te dwa równania,

$$\text{mamy: } \frac{\sin \alpha_1}{\sin \alpha} = \frac{\sin \beta_1}{\sin \beta} = \frac{\sin \gamma_1}{\sin \gamma} \dots (1)$$

czyli: wstawy kątów dwusiecznych są proporcjonalne do wstaw przeciwległych im kątów płaskich.

2) Znajdźmy teraz wartości wyrazów drugiej tożsamości:

$$OH_0 = OH + H'H_0$$

Z trójkąta $O H_0(H)$ mamy:

$$C H_0 = C(H) \cos \gamma = \cos \gamma$$

Z trójkąta $C M H_0^x$ mamy:

$C M = C H_0^x \cos \alpha$, ale $C H_0^x$ z trójkąta $C H(A^x)$ równa się $\cos \beta$, zatem

$$C M = \cos \alpha \cos \beta$$

$M H_0 = N H'$ jako boki przeciwległe prostokąta, ale z trójkąta $N H' H_0^x$, którego $\angle H_0^x = \alpha$ (są to bowiem kąty o ramionach wzajemnie prostopadłych) mamy:

$N H' = H' H_0^x \sin \alpha$, atoli $H' H_0^x$ z trójkąta $H' H_0^x H''^x$ równa się

$$= H_0^x H''^x \cos \gamma_1 = H_0^x (H^x) \cos \gamma_1 = \sin \beta \cos \gamma_1, \text{ zatem}$$

$$M H_0 = N H' = H' H_0^x \sin \alpha = \sin \alpha \sin \beta \cos \gamma_1.$$

Podstawiając te wartości w tożsamość (2) otrzymamy:

$$\cos \gamma = \cos \alpha \cos \beta + \sin \alpha \sin \beta \cos \gamma_1 \dots (2)$$

3) Pozostaje nam wreszcie przekształcić treść tożsamości

$$H_0^x M = H_0^x N + N M.$$

Z trójkąta $O H_0^x M$: $H_0^x M = O H_0^x \sin \alpha = \cos \beta \sin \alpha$

Z trójkąta $N H' H_0^x$: $H_0^x N = H' H_0^x \cos \alpha = H_0^x H''^x \cos \gamma_1 \cos \alpha =$
 $= H_0^x (H^x) \cos \gamma_1 \cos \alpha = \sin \beta \cos \gamma_1 \cos \alpha.$

$$N M = H' H_0 = H_0 H''^x \cos \beta_1 = H_0 (H) \cos \beta_1 = \sin \gamma \cos \beta_1.$$

Podstawiając te wartości otrzymamy:

$$\cos \beta \sin \alpha = \sin \beta \cos \gamma_1 \cos \alpha + \sin \gamma \cos \beta_1$$

Dzieląc obie strony równości przez $\sin \beta$:

$$\cot \beta \cdot \sin \alpha = \cos \gamma_1 \cos \alpha + \frac{\sin \gamma}{\sin \beta} \cos \beta_1.$$

Alc ze względu na równanie (2) stosunek $\frac{\sin \gamma}{\sin \beta}$ możemy zastąpić przez $\frac{\sin \gamma_1}{\sin \beta_1}$; wtedy równanie

węznie postać:

$$\cot \beta \cdot \sin \alpha = \cos \gamma_1 \cot \alpha + \cot \beta_1 \sin \gamma_1 \dots (3)$$

Zastosujmy teraz metodę trójscianów wzajemnie biegunowych do trzech wzorów zasadniczych (1), (2) i (3). W tym celu należy dokonać podstawienia: $\alpha = \pi - \alpha_1$, $\beta = \pi - \beta_1$; $\gamma = \pi - \gamma_1$, $\alpha_1 = \pi - \alpha$, $\beta_1 = \pi - \beta$, $\gamma_1 = \pi - \gamma$; a uproszczony otrzymamy w ten sposób równania, opuścić akcenty. Łatwo się przekonać, że to podstawienie we wzorach (1) i (3) nie prowadzi do rzeczy nowych. Natomiast równanie (2):

$$\cos \gamma = \cos \alpha \cos \beta + \sin \alpha \sin \beta \cos \gamma_1$$

daje po podstawieniu i opuszczeniu akcentów:

$$\cos (\pi - \gamma_1) = \cos (\pi - \alpha_1) \cos (\pi - \beta_1) + [\sin (\pi - \alpha_1) \cdot \sin (\pi - \beta_1) \cos (\pi - \gamma_1)];$$

$$- \cos \gamma_1 = \cos \alpha_1 \cos \beta_1 - \sin \alpha_1 \sin \beta_1 \cos \gamma_1;$$

$$\cos \gamma_1 = - \cos \alpha_1 \cos \beta_1 + \sin \alpha_1 \sin \beta_1 \cos \gamma_1 \dots (4)$$

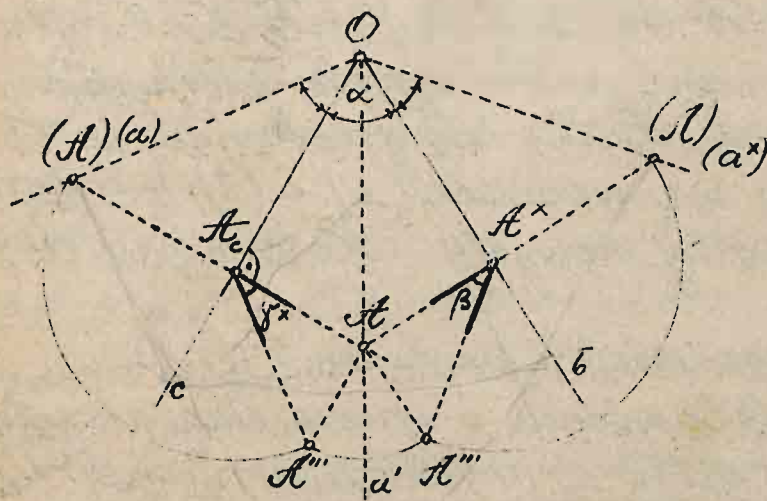
Oczywista, że równania (2), (3) i (4), jako nie przydatne do rachunku logarytmicznego, winny być przekształcone. Przekształcenia te należą do trygonometrii sferycznej i nie mogą tutaj być uwzględniane.

§ 37. Pozostałe przypadki rozwiązania trójscianów. Rozważmy teraz przypadek drugi:

Dane są dwa kąty płaskie α i β oraz kąt dwusieczny γ_1 między nimi; znaleźć kąt płaski γ oraz kąty dwusieczne α_1 i β_1 .

Niechaj ściana bc , t.j. kąt dany α leży na P_1 ; obróćmy ścianę ac , t.j. kąt dany β do kota kra-

wędrze c do przystania $x P_1$. Na ktadzie krawędzi a weźmy punkt dowolny (H) , poczym obróćmy ścianę ac ruchem wstecznym o kąt $\gamma_1 - \gamma_2$. Płaszczyznę, w której porusza się punkt H , przewróćmy na P_1 , obracając ją do kota $(H)H_0 \perp c$; punkt (H) obróci się do kota H_0 o kąt $\pi - \gamma_2$, spo-

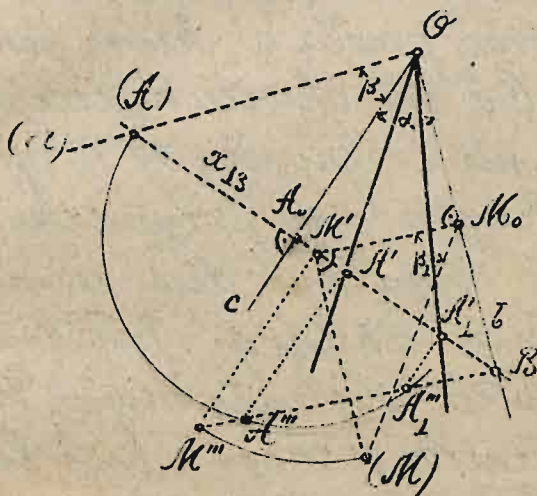
Rys. 109.

dek prostopad-
tej $H''H'$, z punk-
tu H''' na $(H)H_0$
spuszczanej, jest
pierwszym ru-
tem punktu H ;
taćząc punkt H'
z punktem O , do-
stajemy pierw-
szy raut a' kra-

wędzi a . Odcinek $H''H'$ jest wzniesieniem punk-
tu H ponad P_1 ; korzystając z tego odcinka, mo-
żemy znaleźć odległość punktu H od krawędzi
 b oraz kąt dwusieczny β_1 ; możemy mianowi-
cie wykreslić trójkąt prostokątny, którego jed-
na przyprostokątna $H'H_0$ jest odległością
punktu H' od b , a druga przyprostokątna $H''H'''$
jest wzniesieniem punktu H ponad P_1 . Przeciwprostokątna tego trójkąta jest odległo-
ścią punktu H od krawędzi b ; odmierzy-
wszy tę odległość na prostopadłej $H'H_0$ od
punktu H_0 , dostajemy ktad punktu H po obro-
cie ściany ab do kota b ; taćząc go z punk-

tem $\odot$ otrzymamy kąt płaski γ . Kąt $H'H.A^{mx}$ jako kąt między prostymi do krawędzi t na ścianach kąta dwuściennego β_1 jest jego kątem liniowym; kąt α_1 znajdziemy tak samo jak w przypadku pierwszym.

Przypadek trzeci. Dane są dwa kąty płaskie α i β oraz kąt dwuścienny β_1 naprzeciw jednego z nich leżący. Znaleźć pozostałe elementy kąta trójsściennego: α_1 , γ i γ_1 . Założmy znowu, że

Krys. 110.

ściana t c, t. j. kąt α leży na P_1 ; obróćmy na kładzie krawędzi a punkt (H) i poprowadźmy przez ten punkt płaszczyznę P_3 prostopadłą do c . W tej płaszczyźnie obraca się punkt H przy obrocie ściany a c do kota c ; przewró-

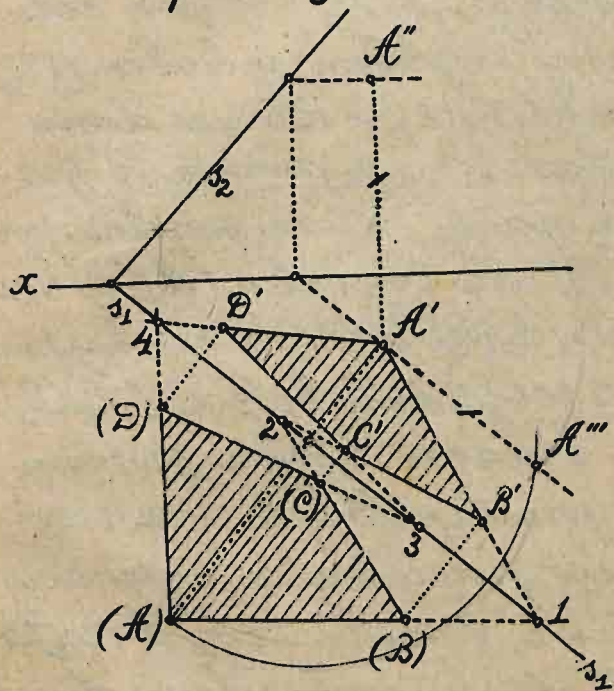
ciwszy P_3 na P_1 , możemy wykreślić kóło o środku H_0 i promieniu $H_0(H)$, po którym porusza się punkt (H) . Z drugiej strony punkt H znajduje się na ścianie ab , musi więc on leżeć na prostej, według której ściana ab przecina P_3 . Prosta tę w kładzie łatwo wykreślić: w tym celu znajdziemy odległość jakiegokolwiek punktu M tej prostej od swego rzutu M' ; będzie to przyprostokątna trójkąta, prostokątnego, którego druga przyprostokątna równa się odległo-

ści punktu M' od b , a roz ostry do niej przyległy równa się kątowi β_1 ; odmierzając otrzymany w ten sposób odcinek $M'(M)$ od punktu M' na prostopadłej do $(H)H_0$ otrzymamy punkt M'' ; prosta BM'' jest kładem prostej przecięcia ściany ab z płaszczyzną P_3 . Rzut H'' punktu H musi leżeć zarówno na kole H_0 jak i na prostej BM'' , leży tedy w przecięciu tych linii. Otrzymany w ten sposób punkt H'' pozwala natychmiast znaleźć rzut H' punktu H oraz prostą a' , która jest rzutem krawędzi a . Od tej chwili dalsze rozwiązanie zadania nie różni się od przypadku drugiego. Dyskusja tego przypadku nie sprawia trudności: mogą być dwa rozwiązania, jedno lub niema żadnego, podobnie jak w zadaniu: wykreślić trójkąt, mając dwa jego boki i kąt naprzeciw jednego z nich leżący.

Przypadki 4, 5 i 6 sprowadzają się za pomocą trójscianów biegunowych do 1., 2. i 3., jak to zaznaczono w § 33.

§ 38. Klady figur płaskich. Przypuśćmy teraz (Rys 111), że w płaszczyźnie $s_1 s_2$ dana jest figura prostokreślna jakakolwiek, np. czworokąt $ABCD$, zapomocą jednego ze swych rzutów np. poziomego $A'B'C'D'$. Znaleźlibysmy prawdziwy kształt i wielkość tego czworokąta wyznaczając klady wszystkich jego wierzchołków na płaszczyźnie P_1 , ale jak się to zaraz okaże, po wyznaczeniu kładu jednego z nich, np. A , wyznaczenie pozostałych zostanie znako-

miecie uproszczone. Przedłużmy bok $A'B'$ do przecięcia ze śladem s_1 w punkcie 1. Punkt ten przy obrocie pozostanie nieruchomy, jako punkt leżący na osi obrotu; jeżeli więc potoczymy go z punktem (H) , to otrzymamy kład prostej $H1$. Spuszczając z punktu B' prostą na s_1 , otrzymamy w przecięciu z prostą $(H)1$ punkt (B) . W podobny sposób znajdujemy kład punktu C' : przedłużamy $B'C'$ do przecięcia z s_1 w punkcie 2, łączymy punkt 2 z punktem (B) i spuszczamy z C' prostą na s_1 ; przecięcie tej prostopadłej z prostą $(B)2$ da nam punkt (C) . Wyznaczamy jeszcze w

Rys. 111.

taki sam sposób punkt (D) , to jest przedłużamy $C'D'$ do przecięcia z s_1 w punkcie 3, łączymy $(C)3$ i wyznaczamy przecięcie tej prostej z prostą na s_1 spuszczoną z D' na s_1 . Jako sprawdzian dokładności wykreślenia służyć będą proste $H'D'$ i $(H)(D)$, $H'C'$ i $(H)(C)$, $B'D'$ i $(B)(D)$, które parami winny się przecinać na osi obrotu s_1 .

Na tej samej własności rzutów i kładów figur prostokreślnych, oprócz możnā rozwiązanie za-

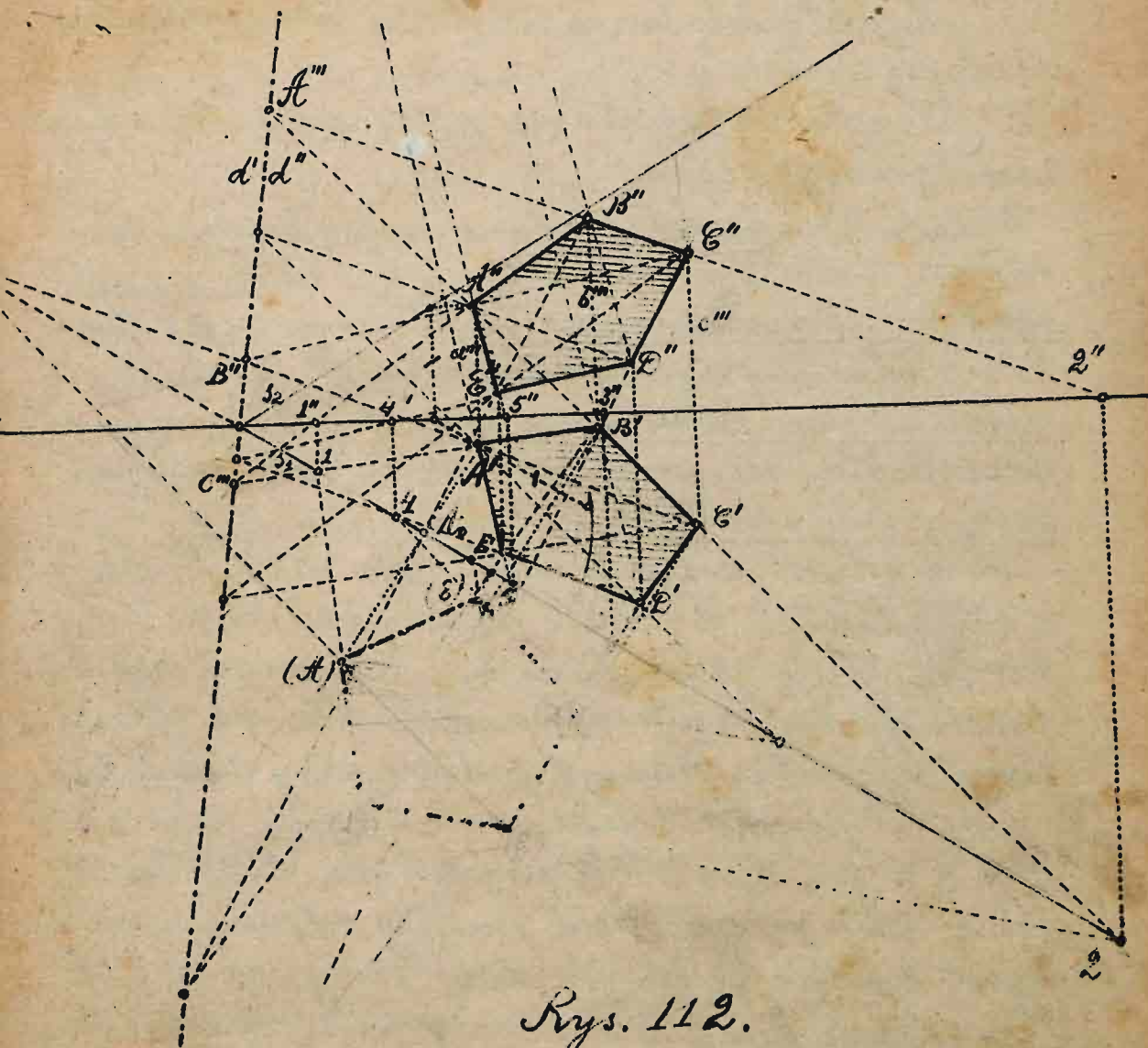
dania odwrotnego. Weźmy przykład następujący:

Mając ślady s_1 s_2 płaszczyzny oraz rzut boku 5 kąta foremnego w niej leżącego, wykreślić rzuty tego 5 kąta (Rys. 112).

Wyznaczymy najprzód kład $(H)(B)$ danego boku HB na płaszczyznę P_1 . W tym celu łączymy wyznaczony zwykłym sposobem (§32) kład punktu H z punktem 1, w którym dany rzut $H'B'$ przecina ślad s_1 , i z punktu B' spuszczaemy prostopadłą na s_1 , która przecnie prostą $(H)1$ w punkcie (B) . Na odcinku $(H)(B)$ kreślimy foremny 5 kąt $(H)(B)(C)(D)(E)$ i niechaj punkty 2, 3, 4 i 5 będą przecięciami boków $(B)(C)$, $(C)(D)$, $(D)(E)$ i $(E)(H)$ ze śladem s_1 . Za pomocą tych punktów oraz prostopadłych spuszcanych z wierzchołków pięciokąta wyznaczamy wierzchołki B' , D' i E' rzutu tego 5-kąta. Dla sprawdzenia dokładności wykreślenia stwierdzimy, że przekątne kładu i rzutu 5 kąta winny się przecinać na śladzie s_1 . Wyznaczenie Π rzutu 5-kąta nie sprawia żadnych trudności jeżeli skorzystamy z Π rzutów punktów 1, 2, 3, 4 i 5.

§ 39. Łowinowactwo geometryczne. Rzut i kład figury płaskiej na tę samą płaszczyznę są w pewnym szczególnym związku geometrycznym, który ma ważne teoretyczne i praktyczne znaczenie. Związek ten polega na następujących pięciu faktach:

1°. Każdemu punktowi pierwszej figury odpowiada jeden jedyny punkt drugiej figury i nawzajem,

Rys. 112.

- 2°. Każdej prostej pierwszej figury odpowiada jedna jedyna prosta drugiej figury i nawzajem.
- 3°. Punktowi i prostej należącym do siebie w pierwszej figurze odpowiadają w drugiej punkt i prosta również do siebie należące.

4°. Punkty odpowiednie leżą na prostych równoległych i

5°. Proste odpowiednie przecinają się w punktach jednej prostej.

© dwóch figurach, czyniących zadość tym pięciu warunkom, mówimy, że są w powinowactwie geometrycznym. Kierunek prostych, które łączą punkty odpowiednie nazywa się kierunkiem powinowactwa; prosta, na której przecinają się proste odpowiednie, nazywa się osią powinowactwa.

W naszym przykładzie (Rys. 112) 5^{cio} kąty $(A)(B)(C)(D)(E)$ i $A'B'E'D'E'$ są w powinowactwie, którego osią jest ślad s_1 , a kierunkiem kierunku do tej osi prostopadły. Ale na tym samym rysunku mamy jeszcze inny przykład figur w powinowactwie, mianowicie dwa rzuty $A'B'E'D'E'$ i $A''B''E''D''E''$ pięciokąta $ABCEDE$. W samej rzeczy, jeżeli za punkty odpowiednie 2 figur uważać będziemy dwa rzuty, np. A' i A'' tego samego punktu A , a za proste odpowiednie dwa rzuty, np. $A'B'$ i $A''B''$ tej samej prostej AB leżącej w płaszczyźnie $s_1 s_2$, to punkty odpowiednie leżeć będą na prostych odpowiednich, mianowicie na liniach rzędnych, proste zaś odpowiednie przecinać się będą na zjednoczonych rzutach prostej d , według której płaszczyzna $s_1 s_2$ przecina drugą płaszczyznę dwusieczną (§ 19, 8). Prosta $d' \equiv d''$ jest tedy osią powinowactwa, kierunek linii rzędnych kierunkiem powinowactwa; kierunek ten nie jest wogóle prostopadły do osi powinowactwa.

Opierając się na tej własności rzutów prostokątnych figury płaskiej możemy z łatwością stwierdzić, czy dany za pomocą swych rzutów wielokąt jest płaski czy skośny. Jeżeli jest płaski, to boki i przekątne odpowiednie jego obu rzutów muszą się spotykać na prostej; jeżeli jest inaczej, to jest on skośny. Wielokąt płaski będzie zupełnie wyznaczony, jeżeli dany będzie jeden jego rzut, np. pierwszy, oraz drugie rzuty trzech jego wierzchołków; drugie rzuty pozostałych wierzchołków mogą być wyznaczone bez pomocy śladów s_1 s_2 płaszczyzny tego wielokąta. Niech będzie np. dany (Rys. 112) rzut $A'B'C'D'E'$ pięciokąta płaskiego $ABCDE$ oraz rzuty A'' , B'' i C'' trzech jego wierzchołków. Znajdźmy punkty przecięcia 1, 2 i 6 prostych $A'B'$ i $A''B''$, $B'E'$ i $B''E''$, $E'A'$ i $E''A''$. Punkty te muszą leżeć na jednej prostej $d'd''$, która będzie osią powinowactwa dwóch figur. Oś mając os powinowactwa i jedną choćby parę punktów odpowiednich (a więc i kierunek powinowactwa), możemy, jak to wynika z rysunku, dla każdego punktu i dla każdej prostej jednej figury znaleźć odpowiadający mu punkt lub prostą w drugiej.

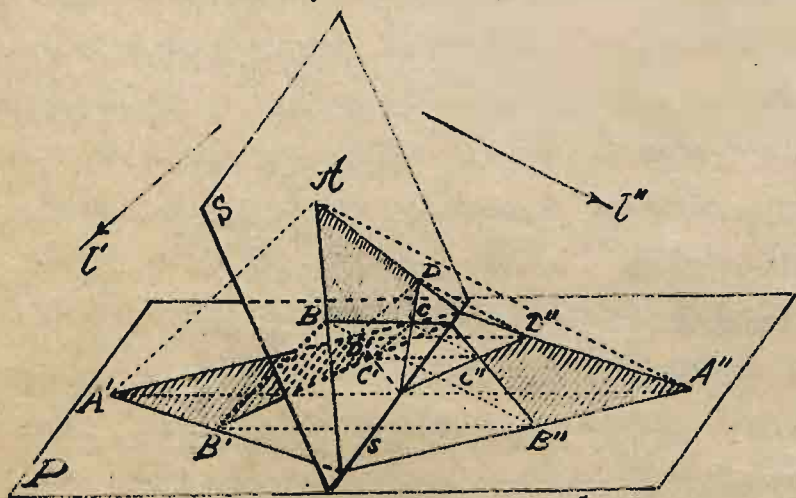
Przy tej sposobności odkryliśmy mimochodem następujące twierdzenie:

Jeżeli wierzchołki A' i A'' , B' i B'' , C' i C'' trójkątów $A'B'C'$ i $A''B''C''$ leżą parami na trzech prostych równoległych a'' , b'' i c'' , to boki $B'E'$ i $B''E''$, $E'A'$ i $E''A''$, $A'B'$ i $A''B''$ przecinają się

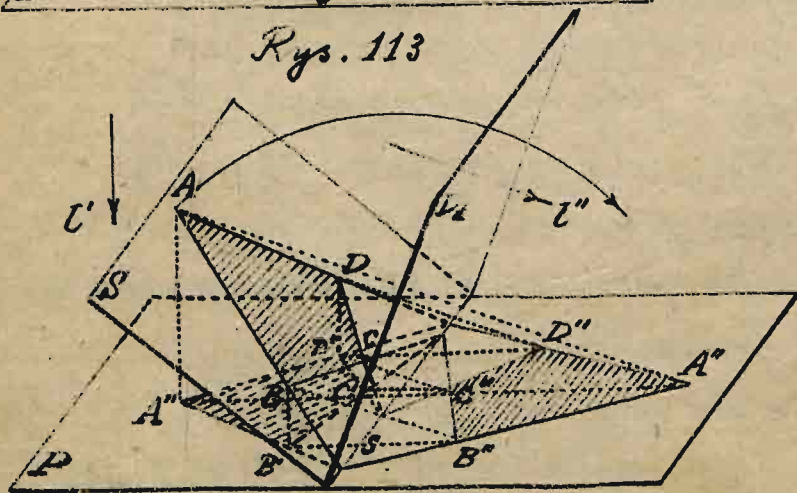
parami w trzech punktach A'' , B'' , C'' jednej prostej.

W samej rzeczy, jeżeli $A'B'C'$ i $A''B''C''$ uważać będziemy za rzuty prostokątne trójkąta ABC , to punkty A'' , B'' i C'' muszą leżeć na zjednoczonym I i II rzucie prostej d , według której płaszczyzna ABC przecina II płaszczyznę dwusieczną. Do twierdzenia tego powrócimy w sekcji 3. Otrzymując je jako wniosek z twierdzenia Desargues'a o trójkątach perspektywicznych.

Figury w powyższem otrzymujemy zawsze, gdy tę samą figurę płaską $ABCD$ ... rzucamy

Rys. 113

Rys. 114.

równolegle na tę samą płaszczyznę rzutów P w dwóch różnych kierunkach l' i l'' (Rys. 113).

W samej rzeczy, rzuty $A'B'C'D'$ ... i $A''B''C''D''$ ... są wtedy w takim związku, że punkty odpowiednie A' i A'' , B' i B'' , ... leżą parami na prostych równoległych, według

których płaszczyzny równoległe do l' i do l'' , a przechodzące przez punkty $A, B, \dots$ przecinają P ; proste $B'E'$ i $B'E''$, $C'D'$ i $C'D''$, ... przecinają proste $BC, CD, \dots$ a więc i siebie wzajemnie na śladzie s płaszczyzny S . Jeżeli kierunek l'' jest prostopadły do jednej z płaszczyzn dwusiecznych kąta dwusiecznego $\angle P$, to $A'B'C'D''$ jest kładem figury $ABCD$ na P ; jeżeli w dodatku $l' \perp P$, to figury $A'B'C'D'$ i $A'B'C'D''$ można uważać za rzut i kład figury $ABCD$ na P (Rys. 114).

ROZDZIAŁ IV.

PRZESUWANIE RÓWNOLEGŁE OSI RZUTÓW.

§ 40. Przesuwanie figur w kierunku prostopadłym do I płaszczyzny dwusiecznej. W § 28 stwierdziliśmy już, że gdy figura doznaje przesunięcia równoległego, to oba jej rzuty zostają przesunięte równoległe, przez co zmienia się jedynie położenie tych rzutów na płaszczyźnie rysunku.

Przypuśćmy, że przesunięcie figury odbywa się w kierunku prostopadłym do I płaszczyzny dwusiecznej; jeżeli odległość jakiegokolwiek punktu od P_1 wzrasta o odcinek a , to o ten sam odcinek maleje odległość tego punktu od P_2 , tak, że odległość obu rzutów na linii rzędnych nie doznaje zmiany. To samo dotyczy wszystkich innych punktów figury, tak że oba rzuty przesuwają się w górę o ten sam odcinek a , nie zmieniając nie tylko własnego kształtu, ale i wzajemnego po-

Tworzenia. Jedynym wynikiem przesunięcia figury jest zmiana położenia osi rzutów; oczywiście, zamiast porostawiać os' nieruchomą i przesuwając oba rzuty w kierunku do niej prostopadłym prościej będzie porostawić je bez ruchu, przesuwając równolegle os' rzutów o odcinek a w kierunku przeciwnym.

Przesunięcie równoległe osi rzutów o odcinek a jest więc równoznaczne z przesunięciem figury w kierunku prostopadłym do I płaszczyzny dwusiecznej o odcinek $a\sqrt{2}$. Przy takim przesunięciu rzuty punktów i prostych oczywiście nie ulegną zmianie; natomiast ślady prostych oraz ślady płaszczyzn wogóle zostaną zmienione, wszakże kierunek tych ostatnich zostanie zachowany.

Ponieważ w zastosowaniach praktycznych zwiarek danej figury z płaszczyznami rzutów nie ma znaczenia, przeto opuszczamy zazwyczaj os' rzutów, uważając jedynie za dany jej kierunek jako prostopadły do linii rzędnych. W takim przypadku wśród elementów, które wyznaczają daną figurę, nie może być oczywiście śladów prostych i płaszczyzn. W ciągu rozwiązywania danego zadania możemy jednak te elementy wprowadzać tyle razy, ile nam się podoba; przytym przez przesunięcie równoległe osi wszystkie elementy śladowe ulegają zmianie. Na tym właśnie polega pożytek nieznaczności osi, - możemy ją zawsze wybrać tak, aby potrzebne elementy śladowe były w dogodnym dla nas położeniu; nie nie stoi

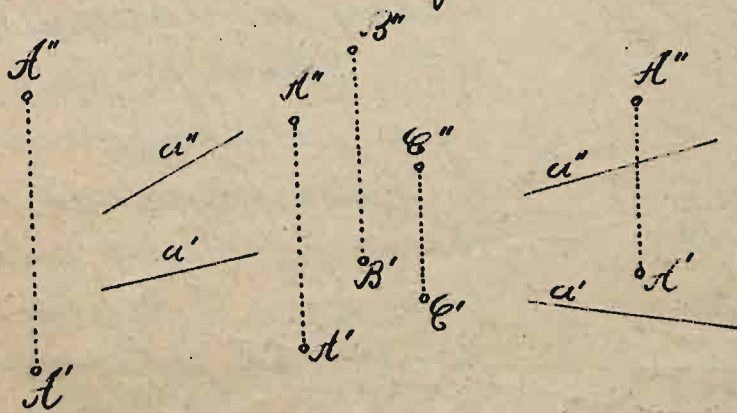
- 117 -

przytym na przeszkodzie, aby w ciągu tego samego zadania oś kilkakrotnie bywała przesuwana.

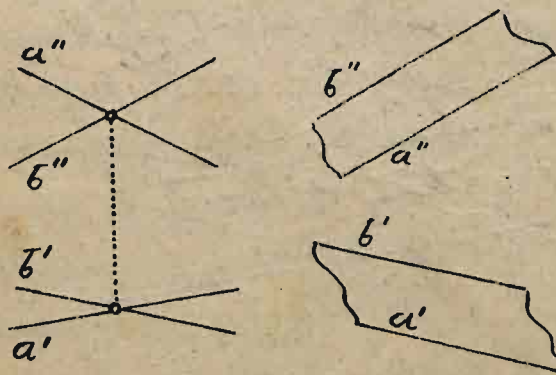
§ 41. Odwrócenie elementów geometrycznych z pominięciem osi rzutów. Punkt przestrzeni odwrócony będzie przez dwa punkty leżące na prostej równoległej do starego kierunku (kierunku rzędnych) Rys. 115. Prosta przestrzeni odwrócony będzie przez 2 proste jakiegokolwiek oraz kierunek rzędnych (Rys. 116). Płaszczyzna może być dana albo przez 3 punkty nie leżące na jednej prostej (Rys. 117), albo przez punkt i prostą przereź nieprzechodzącą (Rys. 118), albo przez dwie proste przecinające się (Rys. 119) lub równoległe (Rys. 120). Warunkiem koniecznym i dostatecznym, aby punkt

leżał na prostej jest ten, aby oba rzuty punktu leżały na odpowiednich rzutach prostej; warunkiem koniecznym i dostatecznym, aby prosta leżała

w płaszczyźnie, jest ten, aby przecinała dwie proste tej płaszczyzny, nie przechodząc przez ich punkt wspólny; aby wreszcie

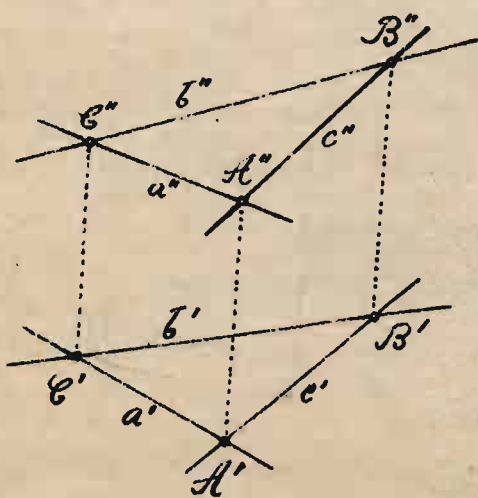
R. 115. R. 116. R. 117. Rys. 118.

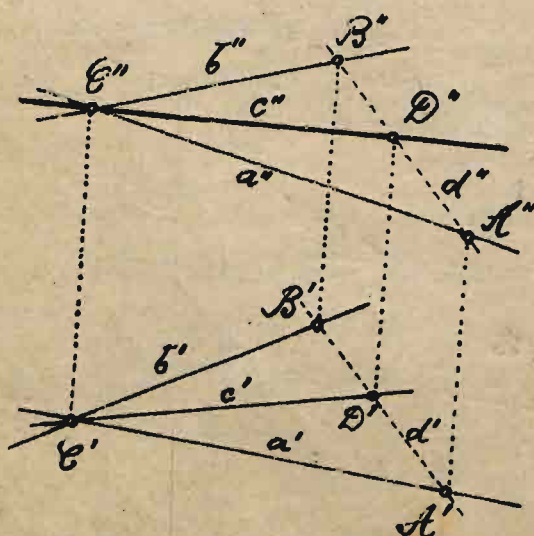
Rys. 119.

Rys. 120.

punkt leżał w płaszczyźnie potrzeba i wystarcza, aby on leżał na jakiegokolwiek prostej tej płaszczyzny. Na tej zasadzie możemy rozwiązać kilka następujących zadań zasadniczych § 42. Zadanie. Dana jest płaszczyzna oraz jeden rzut prostej leżącej w tej płaszczyźnie, znaleźć drugi rzut tej prostej.

Rys. 121

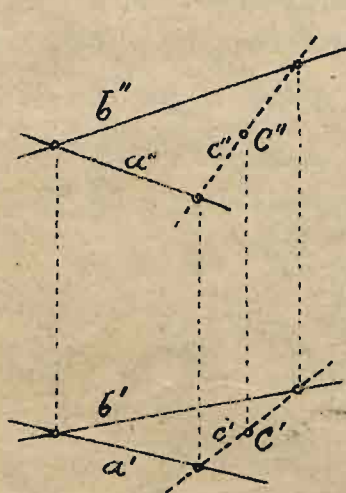

Rys. 122.

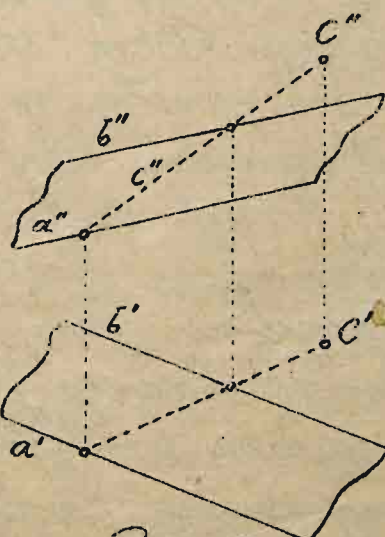
Niechaj (Rys. 121) płaszczyzna będzie dana przez rzuty dwóch prostych a i b , przecinających się w punkcie E i niech będzie przez tego dany rzut c' prostej c leżącej w płaszczyźnie ab . Skoro prosta c leży w płaszczyźnie ab , to musi przecinać zarówno prostą a jak i prostą b ; I rzutem punktu ac jest punkt $A' \equiv a'c'$; podobnie. I rzutem punktu bc jest punkt $B' \equiv b'c'$. Mając pierwsze rzuty punktów A i B , leżących na prostych a wzgl. b , znajdziemy ich drugie rzuty A'' i B'' ; łącząc te punkty otrzymamy drugi rzut c'' prostej c . - Konstrukcja

ta zawodzi, jeżeli c' przechodzi przez E' . Wtedy (Rys. 122) prowadzimy dowolną prostą d' przecinającą proste a' i b' w punktach A' i B' , znajdujemy jak powyżej drugi rzut prostej d' leżącej w płaszczyźnie ab ; wreszcie mając jeden rzut prostej c , przecinającej proste a i d , znajdujemy drugi. W tym celu z punktu D' przecięcia prostych c' i d' prowadzimy linię rzędną i punkt jej przecięcia D'' z prostą d'' łączymy z punktem c'' .

§43. Zadanie. Dana jest płaszczyzna oraz jeden rzut punktu w niej leżącego; znaleźć drugi rzut tego punktu. Niech płaszczyzna będzie dana przez dwie proste a i b przecinające się (Rys. 123) lub równoległe (Rys. 124); niech będzie nadto dany rzut c' punktu C leżącego w tej płaszczyźnie,

Rys. 123

Rys. 124

będzie dana przez dwie proste a i b przecinające się (Rys. 123) lub równoległe (Rys. 124); niech będzie nadto dany rzut c' punktu C leżącego w tej płaszczyźnie,

trzeba znaleźć c'' . Przez c' poprowadzimy dowolną prostą c' i uwarajmy ją za pierwszy rzut prostej c leżącej w płaszczyźnie ab ; znajdziemy jak powyżej II rzut c'' tej prostej; punkt C' będzie wtedy i tylko wtedy leżał w płaszczyźnie ab , jeżeli II rzut C'' tego punktu będzie

leżał na Π rzucie prostej c . Prowadząc tedy przez C' linję rzędnych, strzymamy w przecięciu jej z prostą c'' szukany rzut C'' .

§ 44 Zadanie. Wyznaczyć rzuty punktu przebiecia danej płaszczyzny prostą daną.

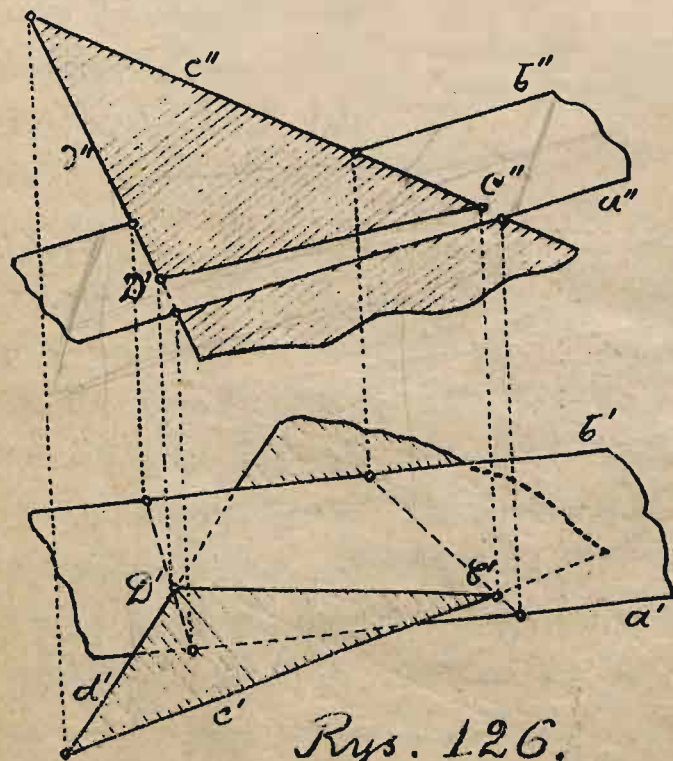
Niechaj płaszczyzna (Rys. 125) będzie dana za pomocą trzech swoich punktów; to jest niech będą dane rzuty trójkąta ABC , leżącego w tej płaszczyźnie; prócz tego niech będą dane rzuty $m''m'$ prostej m . Uważajmy jeden z rzutów danej prostej, np. m' jednocześnie za I rzut prostej n leżącej w płaszczyźnie ABC i znajdziemy drugi rzut n'' tej prostej (§ 42). Proste m i n muszą się przecinać, albowiem leżą w tej samej płaszczyźnie pozio-
mo rzucającej. Punkt przecięcia tych prostych M jest punktem szukanym, gdyż leży on zarówno na prostej m , jak i w płaszczyźnie ABC (ponieważ leży na prostej n tej płaszczyzny). Drugi rzut tego punktu jest punktem przecięcia prostych m'' i n'' ; pierwszy rzut znajdzie się w przecięciu lini rzędnych przechodzącej przez M' ze wspólnym pierwszym rzutem prostych m i n .

Jeżeli przypuszczamy, że płaszczyzna ABC jest nieprzezroczysta, to jedna strona prostej m będzie w każdym rzucie widzialna, druga zastonięta; granicą części widzialnej od zastoniętej będzie oczywiście punkt M' wzgl. M'' . Dla zdecydowania która część prostej m w każdym rzucie jest widzialna wystarczy z tym rozstrzygnąć sprawę widzialności lub

cie niewidzialna. Uważajmy teraz punkt przecięcia prostych m'' i $h''c''$ za wspólny II rzut dwóch punktów D i D_1 , z których pierwszy leży na m , a drugi na $h'c'$, a więc w płaszczyźnie ABE . Widzielnym w rzucie pionowym będzie ten z nich, którego pierwszy rzut jest niżej, a więc D ; w ten sposób ta część prostej m , na której leży punkt D , będzie widzialna w rzucie pionowym; pozostała część prostej m będzie w tym rzucie niewidzialna.

§ 45. Zadanie. Wyznaczyć rzuty prostej przecięcia dwóch płaszczyzn.

Rys. 126.

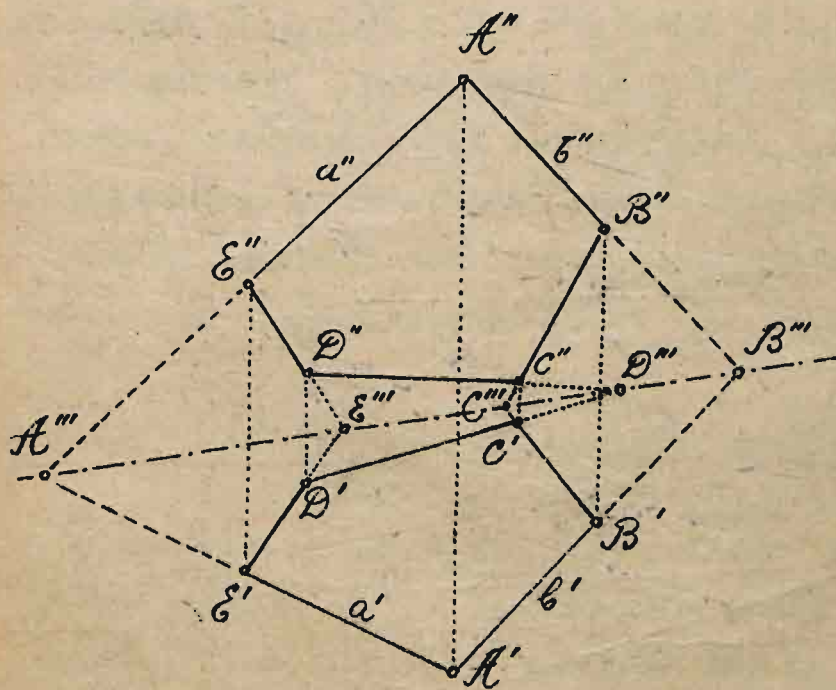
Niechaj jedna z płaszczyzn (Rys. 126) będzie dana za pomocą dwóch prostych równoległych a i b , a druga za pomocą dwóch prostych przecinających się c i d . Wyznacamy najpierw punkt przecięcia prostej c z płaszczyzną ab , następnie punkt przecięcia prostej d z tą samą pła-

szczyzną ab ; prosta, która łączy te dwa punkty przecięcia będzie prostą przecięcia, gdyż jest to prosta wspólna obu płaszczyznom. Dla uświadomienia, która część każdej

ptaszczyzny jest widzialna, pokreskowano
część widzialną ptaszczyzny cd ; granica
między częścią widzialną i niewidzialną
każdej ptaszczyzny jest prosta przecięcia CD .

Jeżeli jedna z dwóch danych ptaszczyzn jest
 Π ptaszczyzną dwusieczną, to rozwiązanie
jest niezwykle proste: należy połączyć punkty
przecięcia A''' prostych a' i a'' z punktem przecię-
cia B''' prostych b' i b'' . Prosta $A'''B'''$ jest zjedno-
czesnym I i Π rzutem prostej przecięcia d .

§ 46. Zadanie. Dany jest I rzut wielokąta
płaskiego oraz Π rzuty dwóch jego boków;
wyznaczyć Π rzut tego wielokąta.

Rys. 127.

Rzuty wielo-
kąta są w po-
winowactwie,
którego kie-
runkiem jest
kierunek rzed-
nych, a oś
jest zjednoczo-
ny I i Π rzut
prostej prze-
cięcia pta-
szczyzny wie-
łokąta z Π
ptaszczyzną dwu-
sieczną (§ 39).

Na zasadzie poprzedniego zadania zjednoczo-
ny rzut tej prostej otrzymamy łącząc punk-
ty przecięcia danych Π rzutów boków a i b

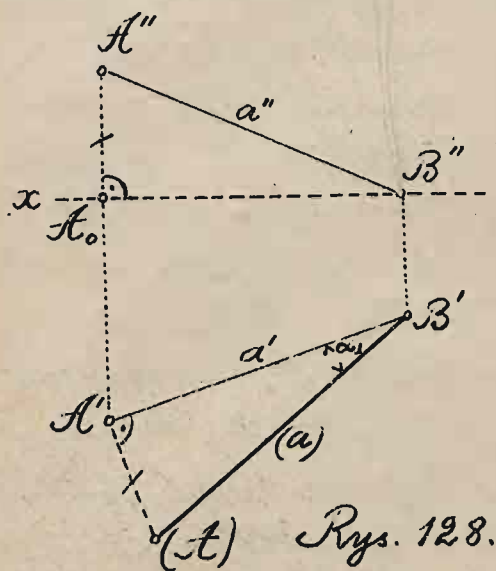
z odpowiednimi I rzutami tych samych bokiów (Rys. 127). Mając zaś oś i kierunek powinowactwa oraz dwa punkty odpowiednie $H \equiv a'b'$ i $H'' \equiv a''b''$ wyznaczymy pozostałe drugie rzuty $B'', C'', D'', E'' \dots$ wierzchołków wielokąta.

§ 47. Zadania miarowe. Zadania dotyczące prawdziwej wielkości odcinków i kątów płaskich i dwusiecznych, nie mogą być rozwiązane bez wprowadzenia osi rzutów. Ośią może być jakkolwiek prosta prostopadła do linii rzędnych; oczywiście staramy się obrać ją w taki sposób, by rozwiązanie zadania było możliwie najprostsze. Jeżeli zadanie jest złożone z kilku zadań prostszych, to możemy, dla każdego z zadań składowych obrać oś inaczej; nie może to wpłynąć na wynik rozwiązania żadnego z tych zadań, jeżeli pomiędzy elementami danymi i wyznaczonymi w każdym z nich nie będzie elementów śladowych, t. j. śladów prostych i śladów płaskich.

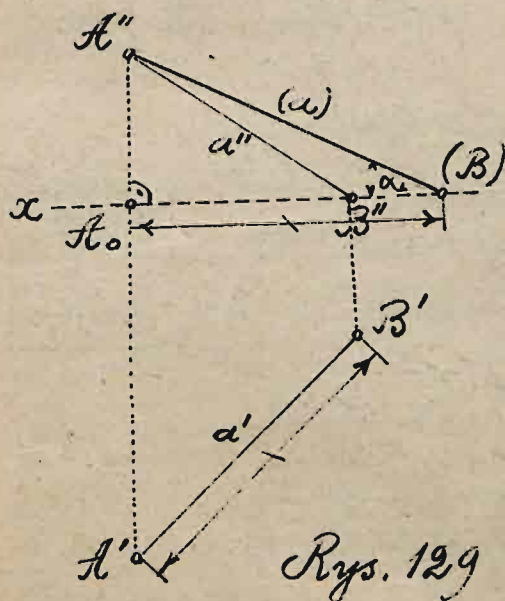
§ 48. Zadanie. Wyznaczyć prawdziwą długość odcinka, którego rzuty są dane.

Niech będą dane (Rys. 128) rzuty $H'B'$, $H''B''$ odcinka a . Poprowadzimy oś xc przez jeden z końców II rzutu odcinka, np. przez B'' . Wykonajmy kład płaski, rzucający poziomo odcinek a ; odcinek ten jest przeciwprostokątną w trójkącie prostokątnym, w którym jedną przyprostokątną jest rzut poziomy a' odcinka, a drugą przyprostokątną jest pierwsza odległość punktu H , t. j. odległość rzutu

H'' od x . Kąt α_1 między kładem (a) odcinka i jego rzutem poziomym a' jest oczywiście kątem prostej a z płaszczyzną P_1 .

Rys. 128.

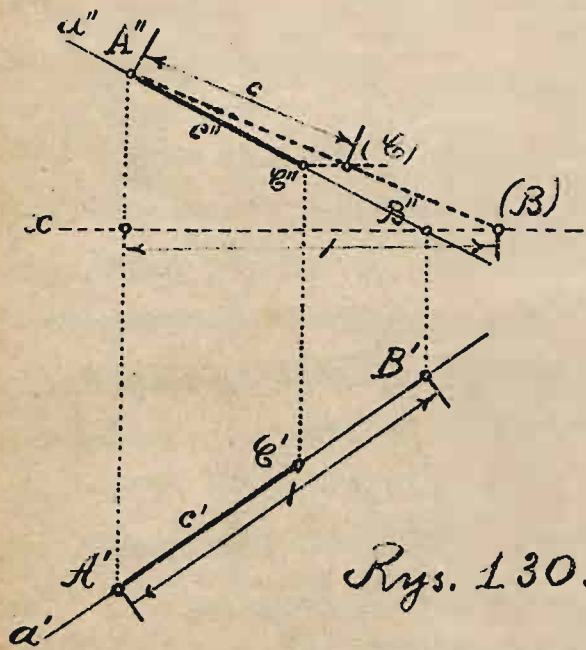
Rys. 129

Kładąc odcinek a na P_2 , otrzymalibyśmy kąt α_2 , t.j. kąt prostej a z płaszczyzną P_2 .

Nieco prościej można rozwiązać to zadanie, obracając płaszczyznę rzucającą poziomo odcinek a do kota prostej rzucającej HH'' , aż do położenia równoległego do P_2 . Wtedy rzut pionowy odcinka a będzie temu odcinkowi równy, jednocześnie zaś rzut pionowy rzutu poziomego a' będzie równy a' . Wychodzi to na to samo, co wykreślić trójkąt (H) $H'B$ tak, aby jego kąt prosty upadł na kąt H_0 , przez co oszczędzamy sobie kreślenia kąta prostego H' (Rys. 129).

Grzy tej sposobności, jak poprzednio, znajdziemy kąt α_1 . Możemy rozwiązać teraz następujące zadanie: Na danej prostej $a'a''$ od danego na niej punktu $H'H''$ odmierzyć dany odcinek c . To prowadzimy dowolnie oś x w kierunku prostopadłym do

linji rzędnych punktu H . Niech oś przecinie a'' w punkcie B'' ; znalaztoży I rzut B' punktu B wyznaczamy za pomocą obrotu do kota H'' prawdziwą długość odcinka HB . Na prostej $H''(B)$ odmierzymy od punktu H'' dany odcinek c do punktu (C) , poczym powróćmy z prostą HB do położenia pierwotnego. Prowadząc z punktu (C) równoległą do x , otrzymamy na a'' punkt C'' ; linja rzędnych tego punktu daje na prostej a' punkt C' .

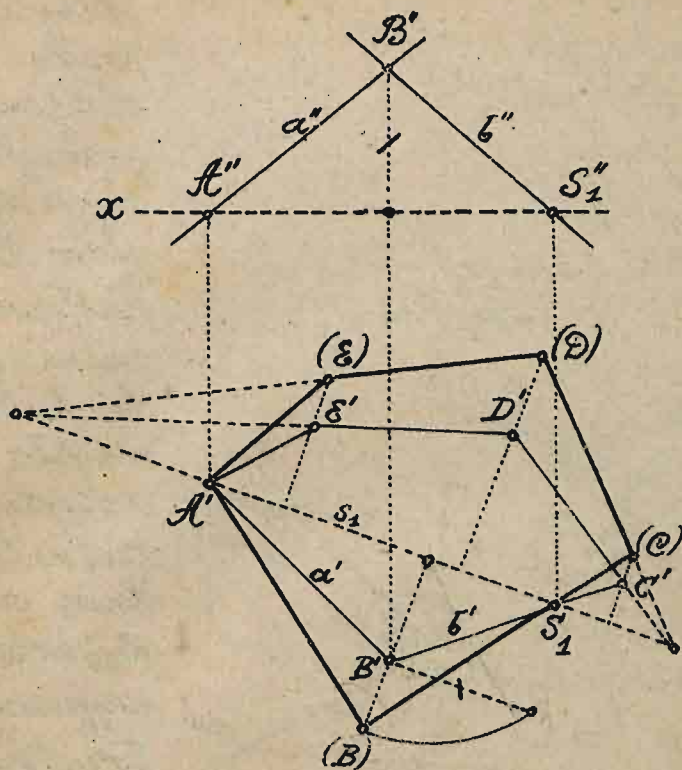

Rys. 130.

Odcinek $H'C'$, $H''C''$ jest szukany.

§ 49. Zadanie. Znaleźć prawdziwą wielkość kąta między dwiema danymi prostymi, lub ogólnie: znaleźć prawdziwy kąt i wielkość wielokąta płaskiego, którego jeden rzut i dwa boki drugiego rzutu są dane.

Niech będą dane (Rys 131) dwie przecinające się proste $a''a'$ i $b''b'$ lub ogólnie I rzut wielokąta $ABCE$ ... i II rzuty $a''i b''$ dwóch jego boków wychodzących z wierzchołka B . Poprowadzimy oś x przez II rzut wierzchołka B , który znajdziemy w przecięciu linji rzędnych punktu B z prostą a' i wyznaczmy I ślady prostych a i b . I śladem prostej a będzie punkt $A''H''$; I ślad prostej b wyznaczamy, wystawiając w punkcie $S_1 \equiv b''$ x linję rzędnych do przecięcia z a' w

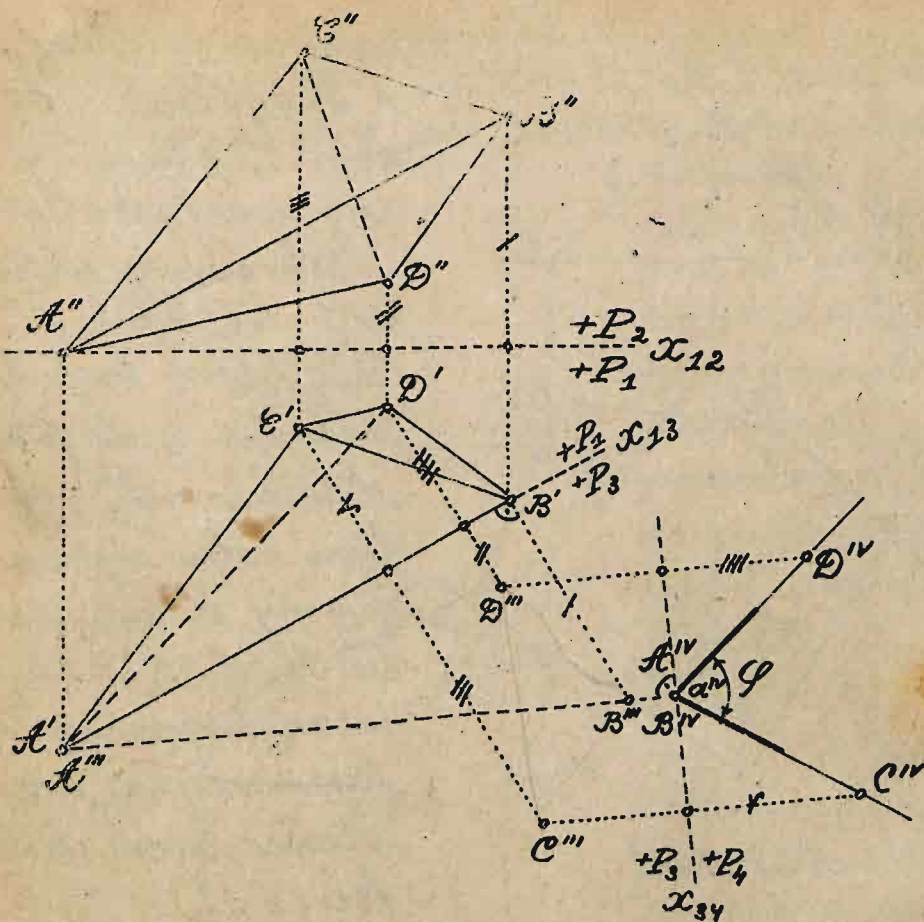

Rys. 131.

punkcie S_1 . Prosta $A'G_1$ będzie I śladem s_1 płaszczyzny wielokąta. Obróćmy wielokąt $ABEDG...$ (względnie kąta B) do kąta s_1 do przystania αP_1 ; w tym celu wyznaczmy kład punktu B (§ 32) i za pomocą powinowactwa wyznaczmy pozostałe wierzchołki (§ 38).

§ 50. Kąt dwusieczny dwóch płaszczyzn danych. Przyпускаmy, jak to bywa najczęściej, że dwie płaszczyzny, których kąt mamy wyznaczyć, dane są za pomocą swej prostej wspólnej i jednego punktu na niej nie leżącego. Możemy wtedy zadanie sformułować, jak następuje:

Zadanie: Dane są rzuty czworosiannu $ABCD$; wyznaczyć jego kąty dwusieczne (Rys. 132). Wystarczy znaleźć kąt φ krawędzi AB ; w tym celu pociągniemy czworosiann płaszczyzną P_1 prostopadłą do AB ; proste przecięcia sienn ABE i ABD płaszczyzną P_1 utworzą kąt

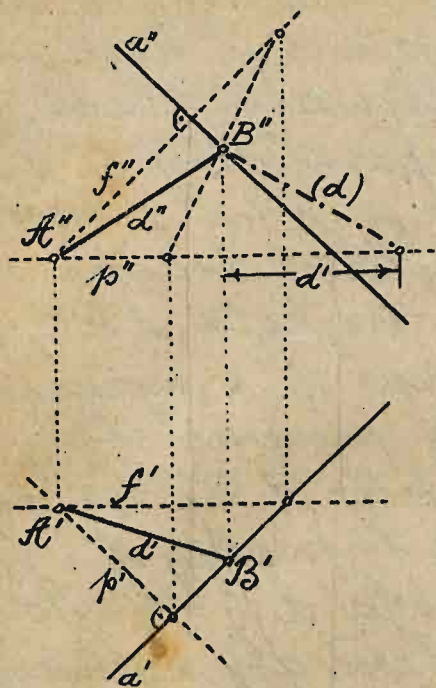

Rys. 132.

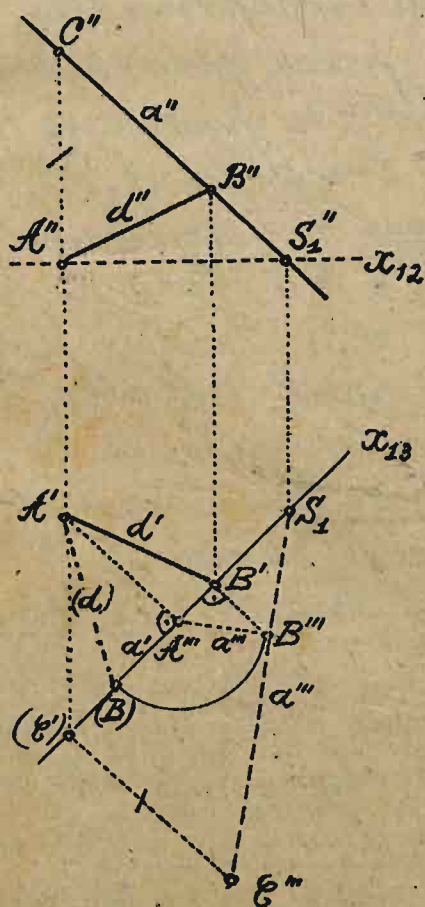
szukamy.
Aby te
proste
otrzymać
poprowadzi-
my oś x_{12}
przez A' ,
następnie
zmienimy
dwukrot-
nie płaszczyznę
rzutów. Za
nową oś
 x_{13} weźmy
najpierw
I rzut krawędzi AB ,
wyznaczy-
wszy III ru-
ty punk-

tów B, C i D wprowadzimy nową oś x_{34} prostopadłą do $A''B''$; tańcząc punkt $A'' \equiv B'' \equiv a''$ z punktem E'' i D'' , otrzymamy kąt $E''a''D''$, równy kątowi liniowemu $\angle$ kąta dwusiecznego płaszczyzn ABC i ABD .

§ 51. Zadanie. Wyznaczyć odległość punktu A' od prostej $a'a$. Przez punkt A' (Rys. 133) poprowadzimy płaszczyznę prostopadłą do $a'a$. W tym celu przez punkt A' poprowadzimy dwie proste tej płaszczyzny, np. dwie proste główne: poziomą p i frontową f . Linia pozioma $p'p''$ ma II rzut prostopadły do linii rzędnych, a I rzut prostopadły do $a'a$; linia frontowa $f'f''$ ma I rzut prostopadły do linii rzędnych, a

Rys. 133.

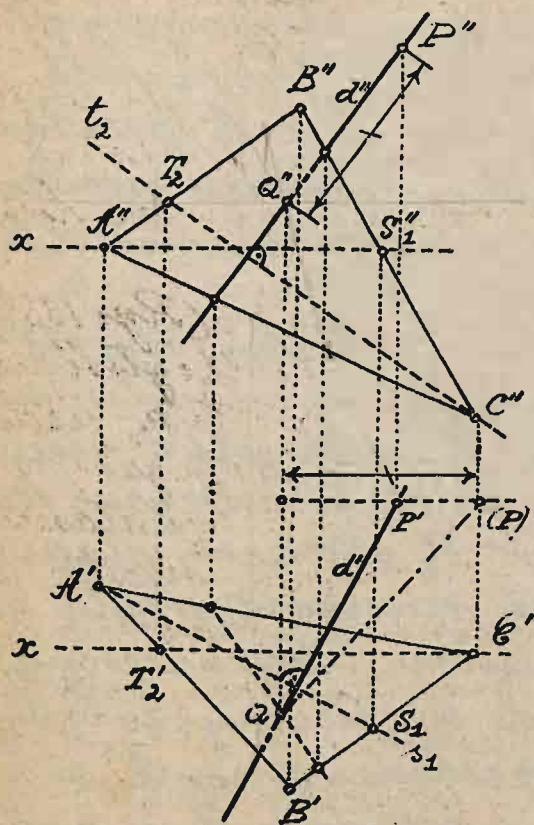
Rys. 133 k

Trzeci prostopadły do a' . Wyznaczymy punkt B przecięcia płaszczyzny π z prostą a (§44) i poprowadzimy go z H , pozostaje tylko wyznaczyć prawdziwą długość odcinka $AB = (d)$ (§48).

Również łatwo (Rys 133st) wyznaczamy odległość punktu A od prostej a , jeżeli za nową płaszczyznę rzutów P_3 obierzemy płaszczyznę rzucającą prostopadło. Wyznaczymy a''' i A''' w założeniu, że oś x_{12} przechodzi przez H'' , a oś x_{13} przystaje do a' ; prostopadła $d''' \equiv A'''B'''$ spuszczone z punktu A''' na a''' jest III rzutem odległości Aa . Mając d''' znajdziemy d' , d'' , i (d) .

§ 52. Zadanie, Z danego punktu P spustić prostopadłą na płaszczyznę ABE i wyznaczyć jej długość (Rys. 134).

Rzuty szukanej prostopadłej są prostopadłe do śladów płaszczyzny ABE ; trzeba więc najpierw wyznaczyć kierun-

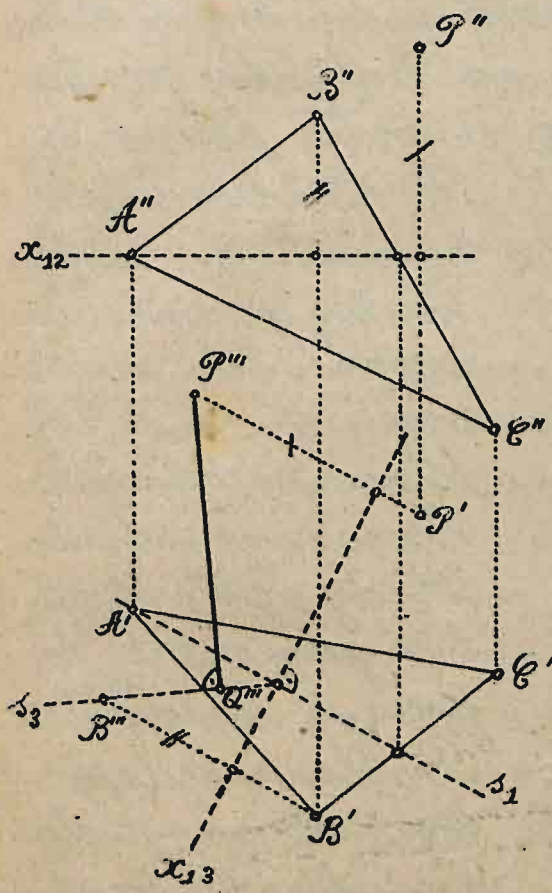
Rys. 134.

ki tych śladów. Aby wyznaczyć kierunek pierwszego śladu s_1 , poprowadzimy oś x przez jeden z wierzchołków drugiego rzutu trójkąta ABC , np. przez A'' , i wyznaczmy pierwsze ślady boków AB i BC , będą to punkty A' i S_1 ; prosta $A'S_1 = s_1$. Podobnie aby wyznaczyć kierunek drugiego śladu t_2 , poprowadzimy oś x przez jeden z wierzchołków pierwszego rzutu trójkąta ABC , np. przez C' i wyznaczmy

drugie ślady boków AB i BC , będą to punkty T_2 i C'' ; prosta $T_2C'' = t_2$. Prosta d' spuszczona z P' prostopadłe na s_2 i prosta d'' spuszczona z P'' prostopadłe na t_2 są rzutami szukanej prostopadłej d . Pozostaje wyznaczyć punkt $Q'Q''$ przebiecia płaszczyzny ABC prosta d (§ 44) i znaleźć prawdziwą długość odcinka PQ (§ 48).

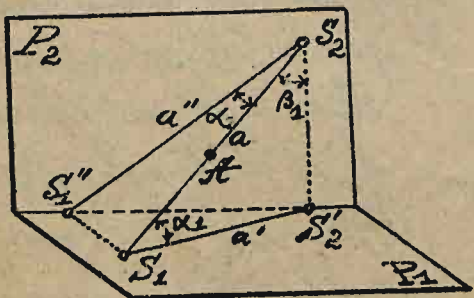
Jeżeli nam nie zależy na rzucie i prostopadłej d , a jedynie potrzeba znać odległość punktu P od płaszczyzny ABC , to łatwiej przedrzeć do celu przez zmianę płaszczyzny rzutów. Zważymy mianowicie, że przy zmianie

zna s_1, s_3 jest prostopadła do P_3 , to odległość punktu P od płaszczyzny s_1 równa się odległości rzutu P''' od śladu s_3 . Poprowadzimy tedy (Rys. 135), jak poprzednio,

Rys. 135.

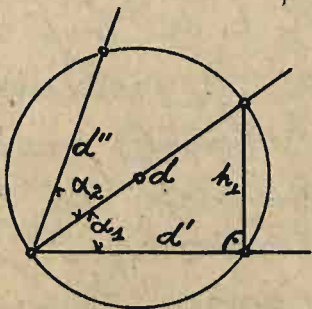
oś x przez A'' i znalazemy pierwszy ślad s_1 płaszczyzny $A'B'C'$, kwadrantem za trzecią płaszczyznę rzutów $P_3 \perp s_1$, t. j. za nową oś x_{13} obrócimy jakąkolwiek prostą prostopadłą do s_1 ; wyznaczmy P''' i s_3 (za pomocą trzeciego rzutu jakiegośkolwiek punktu płaszczyzny $A'B'C'$, np. B''') i prostopadła z P''' na s_3 jest szukana odległością $P'''Q''' = PQ$.

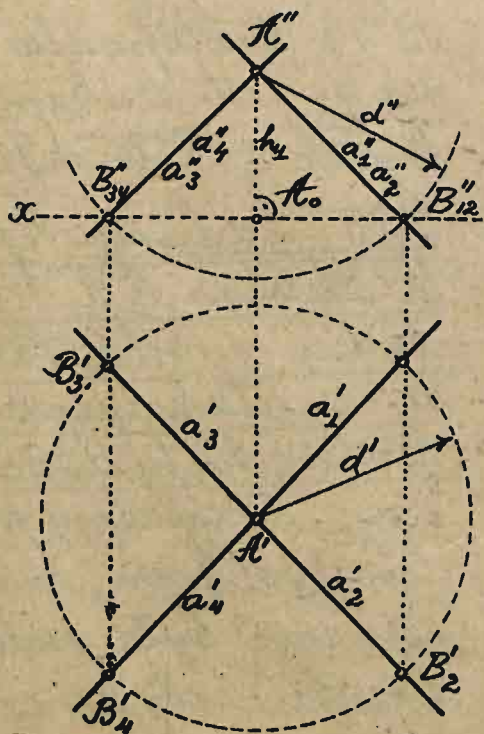
Rys. 136.

§ 53. Zadanie. Z punktu danego A'' wyprowadzić prostą tworzącą z płaszczyznami rzutów kąty dane α_1 i α_2 . Zauważmy poprzedzającym, że aby zadanie było możliwe trzeba, żeby $\alpha_1 + \alpha_2 \leq \frac{\pi}{2}$. W samej rzeczy (Rys. 136),

niech prosta a będzie prostą szukaną.
 Z trójkąta prostokątnego $S_1 S_2' S_2$ mamy
 $\alpha_1 + \beta_1 = \frac{\pi}{2}$. Ale kąt α_2 jest wogóle mniej-
 szy od β_1 , bo kąt prosty a ze wym rzu-
 tem a'' jest mniejszy od kąta tej prostej
 z jakąkolwiek inną prostą przechodzącą

Rys. 137.

Rys. 138.

P_2 . Kładąc więc α_2
 zamiast β_1 , zamie-
 niamy powyższą
 równość na nierów-
 ność $\alpha_1 + \alpha_2 < 90^\circ$,
 która przestanie
 równością jedynie
 wtedy, gdy $\alpha_2 = \beta_1$,
 t. j. gdy $a' \perp x$, co
 pociąga za sobą $a'' \perp x$.

Prosta a będzie
 wyznaczona, jeżeli
 znajdziemy rzuty
 jakiegokolwiek
 punktu B tej pro-
 stej. Oznaczywszy
 długość odcinka AB
 przez d , mamy:

$$A'B' = d' = d \cos \alpha_1$$

$$A''B'' = d'' = d \cos \alpha_2$$

Różnicę pierwszych
 odległości punktów
 A i B , czyli wnie-
 sienie punktu A po-

nad B oznaczmy przez h_1 , wtedy $h_1 = d \sin \alpha_1$. Wykreślmy (Rys. 137) kąty α_1 i α_2 tak, aby miały jedno ramie i wierzchołek wspólne; na wspólnym ramieniu odmierzymy od wspólnego wierzchołka dowolny odcinek d i znajdziemy jego rzuty d' i d'' na pozostałe ramiona oraz odcinek $h_1 = d \sin \alpha_1$. Odmierzymy też (Rys. 138) na prostej $H'H''$ od punktu H'' odcinek $H''H_0 = h_1$ i przez H_0 prostopadłe do linii rzędnych $H'H''$ poprowadzimy oś x . Tym samym zakładamy, że punkt B leży w płaszczyźnie P_1 . Z punktu H'' promieniem d'' zakreślmy koto; w przecięciu jego z osią x leży punkt B'' . Załóżmy, że przecięcie to będzie zawsze rzeczywiste, albowiem z nierówności $\alpha_2 \leq 90^\circ - \alpha_1$ wynika: $\cos \alpha_2 \geq \sin \alpha_1$; mnożąc obie strony przez d , mamy $d'' \geq h_1$. Aby otrzymać pierwszy rzut punktu B , t.j. pierwszy ślad prostej a , wyznaczamy punkt przecięcia linii rzędnych punktu B'' z kotem zakreślonym z punktu H' promieniem d' . Łatwo się przekonać, że przecięcie to jest również zawsze rzeczywiste; jak widać z rysunku, istnieje wogóle wtedy, gdy $\alpha_2 > \alpha_1$.

Do powyższego zadania doprowadzamy następująco:

Zadanie. Przez punkt $H'H''$ poprowadzić płaszczyznę tworzącą z płaszczyznami

kąty α i β . Wykreślić trzecią prostą c , która przechodzi przez punkt O i tworzy z prostą a kąt β , a z prostą b kąt α .

Obramny (Rys. 139) os oc i wyznaczwszy ślad s_1 płaszczyzny ab , wykonajmy kład płaszczyzny ab do kota s_1 na P_1 . Stosując I przypadek rozwiązania kąta trójściennego do kładu kąta $(ab) \equiv \gamma$ i kątów danych α i β wyznaczymy rzuty punktu C_1 leżącego na prostej c_1 tworzącej z kładem a_1 prostą a kąt β , a z kładem b_1 prostą b kąt α . Obróćmy ruchem wstecznym punkt C_1 do kota śladu s_1 o kąt φ płaszczyzny ab z P_1 (§31); potaczącwszy tak otrzymany punkt C z punktem O , otrzymamy szukaną prostą c . Dan rozwiązanie.

Do powyższego zadania sprowadzają się liczne inne np.

Zadanie. Dane są dwie proste skośne a i b ; wykreślić prostą c przecinającą a pod kątem β , a b pod kątem α .

Przez punkt dowolny H prostej a poprowadźmy prostą b_1 równoległą do b , poczem wyprowadźmy z punktu H prostą c_1 , tworzącą z a $\angle \beta$, a z b_1 $\angle \alpha$. Przez dowolny punkt P prostej b poprowadźmy prostą c_2 równoległą do c_1 , wreszcie wyznaczmy prostą c , jako przecięcie płaszczyzn ac_1 i bc_2 .

Zadanie. Dane są dwie płaszczyzny π_1 i π_2 , oraz dwa kąty α_1 i α_2 ; przez dany punkt P poprowadzić prostą a_3 , która z płaszczyzną π_1 tworzy kąt α_1 , a z płaszczyzną π_2 kąt α_2 .

Z punktu P spuścimy prostopadłe a_1 i a_2 na π_1 i π_2 i poprowadzimy przecięć prostą a_3 , która z a_1 tworzy kąt $\frac{\pi}{2} - \alpha_1$, a z a_2 kąt $\frac{\pi}{2} - \alpha_2$.

Zadanie. Dane są dwie płaszczyzny π_1 i π_2 , oraz dwa kąty β_1 i β_2 ; przez dany punkt P poprowadzić płaszczyznę π_3 , która tworzy z płaszczyzną π_1 kąt β_1 , a z płaszczyzną π_2 kąt β_2 .

Z punktu P spuścimy prostopadłe a_1 i a_2 na π_1 i π_2 i poprowadzimy przecięć prostą a_3 , która z a_1 tworzy kąt β_1 , a z a_2 kąt β_2 ; płaszczyzna π_3 wyprowadzona z punktu P prostopadłe do a_3 jest szukana.

